

Soros Tivadar Álarcban (részletek)

Humphrey Tonkin, az angol nyelvű kiadás szerkesztőjének utószava

Amikor New Yorkban, egy eszperantista fogadáson egy-két évvel a halála előtt megismerkedtem Teodoro Svarccal, a neve hallatán rögtön tudtam, hogy a *Maskerado cirkaŭ la morto* (Álarcban) című könyv szerzője áll előttem. A könyvet már 1965-ös megjelenésekor megvettem és nagy érdeklődéssel olvastam. Tudtam arról is, hogy Svarc az 1920-as évek elején a *Literatura Mondo* című irodalmi folyóirat születésénél bábáskodott, s ezzel – Kalocsay Kálmán és Baghy Gyula, az eszperantó kultúra általam már személyesen ismert nagy alakjainak pályatársaként – rányomta bélyegét az eszperantó irodalom fejlődésére. Még nem tudtam azonban korai művéről, a *Modernaj Robinzonoj*ról (*Mai Robinsonok*), sem arról, hogy milyen rendkívüli élet áll mögötte. Azt természetesen még csak nem is sejtettem, hogy egyik fia, George Soros milyen hírnévre jut majd a tőzsdék világában és bőkezű emberbarátként.

Pár szót váltottunk Teodoro Svarccal néhány apróság-ról, s máris továbbléptem egy másik vendéghez. Mindannyiunk életében vannak ilyen beszélgetések, amikor nem tesszük, nem tehetjük fel a fontos, halaszthatatlan, nagy kérdéseket – hisz még nem tudjuk mindazt, amit csak később fogunk megtudni. Azt sem képzeltem, hogy egyszer én fogom szerkeszteni az *Álarcban* második kiadását. Arról is csak most, néhány éve szereztem tudomást, hogy Teodoro Svarcnak, az eszperantistának egyáltalán köze van George Soroshoz, a pénzemberhez – hogy apáról és fiáról van szó. Teodoro csak az eszperantó világban őrizte meg az egyébként már 1936-ban hivatalosan Sorosra változtatott Schwartz („Svarc”) nevet. A zsidó családok a korszak antiszemita közegében nem ritkán próbáltak idegen hangzású nevük magyarosításával is jobban belesimulni a magyar társadalomba.

Megkockáztathatjuk, hogy az utóbbi időben minden nyugati tőkés és emberbarát közül George Soros gyakorolta a legtartósabb hatást a közép- és kelet-európai országok fejlődésére. Az a – koronként bírált – döntése, hogy nyereségének jó részével a Nyílt Társadalom Alapítványon keresztül a nyugatias demokrácia és a piacgazdaság felé segíti ezeket az országokat, arról tanúskodik, hogy egy széles látókörű, elkötelezett társadalmi reformerrel állunk szemben. Talán kevésbé látványosan tevékenykedik test-

vére, Paul, e rendkívül sikeres mérnök, aki kölcsönprogramjaival afrikai kisvállalkozókat, ösztöndíjai révén pedig amerikai bevándorlókat támogat.

E kivételes életpályák mögött olyan apa áll, aki rendkívüli hatással volt mindkét fiára. George nyilvánosan is sokszor utalt erre, Paul pedig a családjának szánt emlékezésében és e könyvhöz írt előszavában is szól erről. Aki tisztán akarja látni e hatást, s kíváncsi rá, hogy milyen erkölcsi táptalajon szökkent szárba a Soros fivérek karrierje, az olvassa el az *Álarcban*-t, apa és fiai bizalmas viszonyának tükrét.¹ Soros Tivadar megnyerő, alkalmanként zavarba ejtő ember volt, aki mindig feltalálta magát. Háborús kalandjai és kényelmes, művelt polgárhoz méltó békebeli életstílusa csak felkészülésnek bizonyultak a halálos kihívásra, amikor 1944-ben német csizmák dübörögtek jól ismert és meghitt városa, Budapest utcáin. „Apám ekkor volt leginkább elemében, mert ura volt a cselekedeteinek” – írta egyszer George. (Ebben a könyvben is megismétli ezt a gondolatot.) „Megértette a helyzetet, és átlátta, hogy érvényét veszítette minden szabály. Csodáltam az apámat,

Soros Tivadar felesége, Erzsébet, Palival (1927)

mert ura volt a helyzetnek, tudta, mi a teendő, és segített másokon.²² Egyszerűen a könnyelmű és gondtalan optimizmus álarcját viselő, ám az övét éberben és találatkészen oltalmazó Soros Tivadar volt az az eszményi apa, akiről bármely veszélyben lévő fiú álmodhat. A 14 éves Gyuri, akiből a felnőtt George lett, e vészterhes időszakot a nagy kalandok koraként élte meg. S ez éppen az apja szándéka szerint történt, mert Tivadar tudta, hogy csak a leleményesség és az intuíció nyújthat esélyt a túlélésre. Sok év múltán édesanyjuk, Erzsébet úgy emlékezett vissza fiai gyermekkorára, hogy édesapjuk rendkívüli szeretettel bánt velük, és soha nem kezelte le, sokkal inkább ösztönözte és bátorította őket. Emlékei szerint Tivadar így fogalmazta meg érzéseit: „Azt akartam, hogy mindig egy szinten legyek velük... hogy mindent úgy értsenek meg, ahogy a valóságban van.” Tivadar sokat tanult az életből, és a tanulságokat lelkiismeretesen megosztotta családjával.

Erzsébetet a New York-i Fordham Egyetem éppen a legidősebb diákjaként ünnepelte, amikor 1980 után, nyolcvanas éveiben járva magnószalagra mondta az emlékeit. Visszaemlékezése két világot idéz meg: egyfelől a két háború közötti, polgári Közép-Európa letűnt, régi világát, másfelől a háború utáni, sok kilátással kecsegtető Amerikát. Erzsébet két fia átkelt a két világ közötti hídon, és rátalált a sikerre. Az *Álarcban* rámutat az ő sikerük rugóira is, de ennél fontosabb, hogy lebilincselő képet fest egy céltudatos emberről, s leírja, milyen akadályokat kellett leküzdenie az útján.

E könyv szerkesztőjeként nem áltatom magam azzal, hogy teljesen megérteném Soros Tivadart, az embert – azt viszont tanúsítom, hogy műve feltárja azon jellemvonásait és gondolatait, amelyek meg akarhatott osztani utókorával. Ám könyve nemcsak egy rendkívüli emberről, hanem egy rendkívüli korszakról is tanúskodik, s emberünk rendkívüli optimizmusa éppen e korszak iszonyú rendkívüliségére adott válasz. Tivadar világos és egyszerű értékekben hitt, de alkura és kompromisszumra is mindig kész volt. Nem fecsérelte az idejét megnyerhetetlen csatákra és erkölcsi vitákra, amikor életek forogtak kockán. Ebben a történetben nincsenek hosszadalmas moralizálások, és hőszünk tétovázás nélkül megy előre választott útján. Optimizmusa a kéretlenül rárótt feladat teljesítéséből fakad, amelyet mégis szinte vidáman és eltökélten vállal. Tivadar szerette a versengést, s mindig a győzelemért játszott. S mint Paul Soros utal rá előszavában, a kártyajáték és a háború igazából csak a tét természetében különbözik.

Az *Álarcban* a magyar történelemnek egy évnél is rövidebb időszakát öleli fel, de ez az év több százezer magyar zsidónak és sok más magyarnak is a halálos ítéletét jelentette. Az 1944 márciusa (Magyarország német megszállása) és 1945 februárja (Budapest orosz felszabadítása) között eltelt 11 hónapos időszak három világosan elváló szakaszra oszlik. A zsidók Magyarországon már régóta a jogi és társadalmi megkülönböztetés sokféle formáját szenvedték el – ez, valljuk meg, korántsem volt szokatlan az akkori Közép-Európában. A magyar zsidók idővel megtanulták, hogyan viseljék el a korlátozásokat, s kialakult egyfajta hallgatólagos, szinte kényelmes közmegegyezés arról,

hogy bár e korlátok nem fognak eltűnni, egyfajta egyensúly azért fönmarad. A magyar gazdaságban, különösen a pénzügyben és az iparban, már régóta fontos szerepet játszottak a zsidók. Ám az 1930-as évek végén, ahogy Magyarország fokozatosan a hivatalosan is egyre antiszemita Németország érdekkörébe sodródott, ez az egyensúly mind ingatagabb lett, s az ún. zsidótörvények politikailag és gazdaságilag is mindinkább margóra szorították a zsidókat. Magyarország névleges függetlensége oltalmában egy ideig elkerülte a Németországban, Lengyelországban és a megszállt területeken mindennapos antiszemita borzalmakat – egészen 1944 márciusáig, amikor a németek balkáni térszerzése nyomán a magyarok átállásától való félelem (és az Endlösung levezenylőinek a magyar zsidóság megkaparintása iránti, addig féken tartott vágya) arra készítette Hitlert, hogy Magyarországra is rátegye a kezét. Elkezdődött a megszállás első szakasza. Adolf Eichmann már az egyik legelső vonattal megérkezett Németországból Budapestre – és vele jött az Endlösung. Eichmann gyorsan dolgozott: a deportálások április végén kezdődtek, és július elejére már megszárszékre hajtottak majdnem félmillió zsidót, többé-kevésbé a teljes vidéki zsidóságot.

Miután több tanúvallomás kijutott Nyugatra, erőteljes – vagy legalábbis az eddigiéknél határozottabb – tiltakozások érkeztek szövetséges és semleges vezetőktől. Júniusban ugyan a deportálást előkészítve Budapesten is ún. csilagos házakba gyűjtötték a zsidókat, de a magyar kormányzó, Horthy altengernagy elég erősnek érezte magát, hogy szembeszegüljön Eichmann-nal és bandájával, és egyelőre sikerült leállítania a legtöbb tervezett deportálást.²³ A németeknek kellett a magyar támogatás a szétmorzsolódó keleti fronton, ezért nem bírálták fölül Horthy utasításait. Így ért véget a 11 hónapos időszak első szakasza.

Július derekától október közepéig tartott a második szakasz, amikor Horthy kissé visszafogta kormányát és enyhített a fővárosi zsidók sorsán. Augusztus végén Románia átállt a szövetségesekhez, Horthy menesztette miniszterelnökét és némileg mérsékeltebb kormányt állított föl, Eichmann pedig elutazott Budapestről.

Október közepén azonban beköszöntött a harmadik periódus, a borzalom és zűrzavar időszaka. Horthy rosszul időzített, előkészítetlen bejelentést tett: Magyarország megvonja támogatását a németektől. A németek órákon belül letartóztatták, és az ország élére vérengző fasiszta kormányt tiltettek. Az oroszok már az Alföldön nyomultak előre, de ezek még tömeggyilkos orgiákban tobzódtak. Eichmann visszatért és erőltetett menetben indította a zsidókat Ausztria felé, fasiszta bandák randalfroztak az utcákon, a város anarchiába süllyedt. Az oroszok feltartóztatlan előrenyomulása csak januárban érte el azt a lakást, ahol Tivadar, Pali és Gyuri megbújtak: mint zsidókat fölszabadították, mint magyarokat meghódították őket. A város romokban hevert. A könyv itt, az oroszok bejövetelel ér véget.

A Soros család egyetlen dologra összpontosított: a túlélésre. Sok zsidó valahogy egyezkedni próbált a hatóságokkal, hogy enyhítsen megpróbáltatásain és elkerülje a

deportálást. Tivadar más utat választott. Odaadó családfő és szerető atya létre úgy ítélte meg, hogy ebben a helyzetben a család nem a túlélés záloga, hanem könnyű célpont az ellenségnek: ő amellet kardoskodott, hogy a család váljon láthatatlanná, csöndben oszljon szét. Az alkuknak ez a mestere, ez a látszólag nemtörődöm ember, aki bárkivel könnyen barátkozott, családjá minden tagjának hamis papírokat szerzett, s a városon belül és kívül mindenkit más helyre szállásolt el. Ugyanezt tette sok barátjával és rokonával is; a szükséges anyagiakat nagystílű hamispapírügyletekből teremtette elő. Önmagának már a náci megszállás első hónapjaiban rejtékhelyet építtetett az egyik bérházában, s megtervezésével Kozma Lajos barátját, a híres építésszt bízta meg, aki ugyanott azután a lakótársa is lett. Jellemző viszont, hogy ezután sem élt remeteéletet: „árja” papírjai birtokában viszonylag szabadon eljár a közeli uszodába, kávéházakba és vendéglőkbe, sőt a színházi bemutatókat sem hagyta ki.

És a család – Erzsébet, Pali, Gyuri és Erzsébet édesanyja – életben maradt, habár sok távolabbi rokonuk elpusztult,⁴ Erzsébettel és Palival pedig nem bántak kesztyűs kézzel a bejövő oroszok. George Soros szerint Tivadar ekkor volt leginkább az elemében.

Ez hát a könyv általános történelmi háttere, de azt se feledjük el, hogy Soros Tivadart egész addigi élete is fölkeszítette erre a helyzetre. Ahogy George Soros is rámutat előszavában, Tivadarnak távolról sem ez volt az első nagy kalandja.

Schwartz Tivadar (vagy Tódor) 1894-ben született Nyíregyházán, tízgyerekes szülők második gyermekeként. Nem túl vallásos, viszonylag jómódú szülei nagykereskedésből éltek és vegyesboltot tartottak fenn. Tivadar a sárospataki kollégiumba járt, majd jogra iratkozott be, s egy ideig alighanem Heidelbergben is hallgatott jogot. Amikor kitört a háború, önként jelentkezett az osztrák–magyar hadseregbe. E könyv első fejezete szerint főként a kalandvágy sarkallta: „Húszéves voltam... Még diákként, tanulmányaimat félbeszakítva fölcsaptam önkéntesnek, és siettem a frontra – nem hazafias lelkesedésből, hanem azért, mert féltem, hogy a háború túl hamar véget ér. A világért sem akartam lemaradni az egyedülálló eseményről, az első és utolsó világháborúról.”

Emberünk könnyen viselte a frontéletet. Sok mindenre jutott ideje, Erzsébet szerint újságcikkeket is írt, és megtanult eszperantóul. Fenyvesi Ervin szerint – aki 1966-ban a budapesti rádióban interjúvolta meg Sorost, régi ismerősét – egy ezredtársától, Balkányi Páltól (1894–1977) tanulta meg a nyelvet, aki élete nagy részében a magyar eszperantó mozgalom aktív vezetői közé tartozott.⁵ Tivadar nemcsak kalandvágyó ifjú volt, hanem idealista is, és nyilván vonzotta Lazar Ludvik Zamenhof lengyelországi zsidó doktor harminc évvel korábban alkotott, semleges, könnyen megtanulható segédnyelve, mely a nemzetek közötti érintkezést volt hivatott megkönnyíteni. Tivadar idealizmusát hamar próbára tették az események. Az oroszok bekerítették és fogságba ejtették az egységét.⁶ A hadifoglyok Oroszországban egyik helyről a másikra vetődtek. Tivadar végül az orosz Távol-Keleten, Habarovszk-

ban találta magát, s fájdalom, sokáig ott is rekedt.⁷ A szövetséges hatalmak közben Vlagyivosztoknál partra tettek egy expedíciós haderőt, amely nem annyira az eredeti hadicélok előmozdítására érkezett, hanem sokkal inkább Kolcsak admirálist, a forradalmi vörösök ellen harcoló fehér seregek vezérét akarta megtámogatni.⁸ A szövetségesek rá se hederítettek az osztrák–magyar hadifoglyokra. Közben vérengzön antiszemita kozák csapatok söpörtek végig a Távol-Keleten. A cseh brigádok kiadták Kolcsakot a vörösöknek, s azok tovább nyomulhattak kelet felé – de idegen seregek maradékaival nekik sem akarózt foglalkozni. Attól fogva, hogy 1918 végén a németek és szövetségeseik kapituláltak, Soros és társai csak egy megszünt birodalom feloszloban lévő hadseregét képviselték. Hazájuktól kilométerek ezrei választották el őket, a végtelen síkon polgárháború dúlt; repatriálási tervek nem léteztek, és amúgy sem törődött velük senki.⁹ Maga Soros ráadásul zsidó volt egy nem éppen zsidóbarátságáról híres földön, és társainak élén állt akkor, amikor a fogolytáborokba érkező vörösök rendszeresen kivégezték a táborvezetőket. Nem csoda, hogy Tivadar néhány társával együtt megszökött, a befagyott Amur folyón át eljutott Habarovszkba, és irányt vett hazafelé. Így kezdődött odysseyjük a háború tépte Oroszország zűrzavarában. Az első két hétben kisebb-nagyobb zökkenőkkel még a transzszibériai vasútvonalon utaztak, s eljutottak annak legvadabb szakaszáig, az Amurtól északra elterülő hegyvidékig, ahol akkoriban nem volt emberi település. Itt a hadi cselekmények miatt elakadtak, majd Tivadar egy kisebb csoporttal gyalog vágott neki a hegyeknek. Végül vízi úton jutottak át a hegységen, egy észak felé vezető folyón tutajoztak le egy kis bányászfaluig. Később Tivadar azzal tréfált, hogy rosszfélé, az Északi-sark környékén keresett lakott vidéket, de mint legtöbb dolgában, ezúttal is pontosan tudta, hogy mit miért tesz.

Nem tudjuk, hogyan jutott el Tivadar Irkutszkba, de annyi bizonyos, hogy az országos eszperantó szövetség 1920-as megalakulásáról hírt adó eszperantó lapokban szerepel egy bizonyos „Svarc Irkutszkból”, aki, alighanem egyetlen külföldiként, bekerült a szövetség vezetőségébe is.¹⁰ Ekkor már Moszkvában volt, majd onnan még tovább jutott nyugatra, miután – erről az *Álarcban*-ban is beszámol – linzi származású osztrák tisztként jelentkezett a repatriálási bizottságnál. (Mint olvashattuk, bevágott egy Linzről szóló bedekkert, így tudott válaszolni a bizottság kérdéseire.)

Hazaérkezése után minden jel szerint egy időre Csótra internálták,¹¹ de még az év vége előtt visszatérhetett a polgári életbe. Bár sok más is érdekelte, legaktívabban mégis az eszperantó mellett kötelezte el magát, pedig Kun Béla rendszerének bukása után a baloldalinak vélt eszperantó gyanús elfoglaltságnak számított, különösen vidéken, ahol a helyi eszperantó köröknek gyakran meggyűlt a baja a hatóságokkal.¹²

Soros 28 éves volt, amikor Kalocsay Kálmánnal és Baghy Gyulával 1922 októberében elindította a *Literatura Mondo* című lapot. A lap hamarosan folytatásokban közölte Tivadar szibériai élményeit *Modernaj Robinzonoj* címen. (Ez 1924-ben, majd 1999-ben könyv alakban is megjelent. Kézírtos angol fordításban a *Cruwoes in Siberia*, „Szibéria

Robinsonok” címet kapta.) Korábban is jelentek meg eszperantó irodalmi lapok, de a *Literatura Mondo*nál nagyobb hatása talán egynek sem volt az eszperantóra. A két társalapító, Kalocsay Kálmán orvos (1891–1976) és Baghy Gyula színész (1891–1967) az írók és más irodalmárok ún. budapesti iskolájának élén állt, s az eszperantó nagyrészt önekik köszönhetően bontakozott ki az elkövetkező években irodalmi nyelvként is. Kalocsay sok írójelöltet gyámo-lított, s maga is termékeny szerző volt: számos versét, versfordítását, stílustani és nyelvészeti munkáját máig is olvas-sák. Baghy Soroshoz hasonlóan csak nemrég tért haza Szibériából: 1915 szeptemberétől kezdve sok szibériai és mandzsúriai fogolytáborot megjárt, mire 1920. december 23-án végre visszaérkezhetett Budapestre¹⁵. Ő is sokoldalú szerző volt: verselt, színdarabot írt, s elbeszélő prózájában többször is feldolgozta szibériai fogolyélményeit, pl. a *Viktimoj (Áldozatok)*, (1925) és *Sur Janja tero (Véres földön)*, (1933) című regényeiben. Az előbbit folytatásokban a *Literatura Mondo* is közölte.

Ebben az időben széles körű optimizmus övezte az eszperantót. Az első világméretű kormányközi szervezet, a Népszövetség megalakulásakor sokan úgy vélték, hogy szükség lesz egy világnyelvre is, és az Eszperantó Világ-szövetség küldöttei Edmond Privat (1889–1962) vezetésével bejáratosak voltak a Népszövetség genfi üléstermeibe. Mások azt remélték, hogy Zamenhof nyelve az Európában terjedő új szocializmus hordozója lesz. Megint mások a tudomány és a kereskedelem lehetséges nyelvét látták az eszperantóban. Soros Tivadar egyik leendő amerikai barátja, Mark Starr szakszervezeti vezető a szakszervezeti világmozgalom figyelmébe ajánlotta az eszperantót.

A Soros–Kalocsay–Baghy triász még ebben a kedvező légkörben is kivételes jelenség volt. E három megrögzött és tehetséges optimista másokra is át tudta vinni lelkesedését. Néhány társukkal együtt például kabarét is alapítottak, ahol Privat szerint „saját színdarabjaikat, paródiáikat, sanzonjaikat” mutatták be. Az 1923-as nürnbergi világkongresszuson tartott előadásuk ízelítőt adott „jó ízlésből és nyelvi csillogásból” (Privat). A *Literatura Mondo* 1923. augusztusi száma egy csipet öngúnnyal számolt be az elnyert babérokrol: „Igaz, vállalkozásunk többféle ok miatt nem járhatott olyan pénzügyi sikerrel, hogy revünk anyagi alapjait megszilárdíthatnánk, az erkölcsi sikert azonban senki nem vitatta el.” A cikket illusztráló fénykép nyolcfős társulatot mutat, Soros az ülő Baghy mögött áll.¹⁴

Kalocsayval és Baghyval ellentétben, akik egész életükben sokat és könnyen írtak, Soros már a *Modernaj Robinzonaj* első oldalain kimondottan elhárít magától minden szépirodalmi igényt, s elbeszélői stílusa csakugyan szerény és eszköztelen. Művében alig utal a politikai és háborús helyzetre, s a történet politikailag légtüres térben lebeg. Soros talán arra törekedett, hogy egyetlen olyan országban se bántódjanak meg, ahol az újdonsült folyóiratnak előfizetői voltak. Az oroszországi új rendet is csak ritkán illeti bírálattal; annyit azért érződik, hogy kevésbé szimpatizál a bolsevik világnézettel, bár internacionalistaként és humanistaként a másik oldalt sem szemlélhette rokon-szenzével.

Soros Tivadar gettóból kimentett anyósának ifjúkori képe

Kétéves munkatársi viszonya alatt Soros a Robinsonokon kívül nem közölt jelentősebb írásművet a *Literatura Mondo*ban.¹⁵ Míg Baghy és Kalocsay a tartalommal törődtek, Soros főképp az anyagi háttérről gondoskodott. Kiadóként és tulajdonosként ő indította el és tartotta életben a papíron veszteséges, ám okos befektetésnek bizonyuló vállalkozást. A dühöngő hiperinfláció idején igen jól jött neki az előfizetésekből befolyó külföldi valuta, amelyet ingatlanba fektetve spekulálhatott a magyar gazdaság várható megerősödésére. 1924 szeptemberében mégis bejelentette, hogy nem támogatja tovább a lapot, amelyet ezután a Magyar Eszperantó Intézet vett át. Teodoro Svarc 1924 végéig még szerepelt az állandó munkatársak névsorában, majd onnan is eltűnt.¹⁶

Tivadar ekkortájt vette feleségül tíz évvel fiatalabb másod-unokatestvérét, Erzsébetet.¹⁷ A nagyvilágra kíváncsi pár sokat utazott külföldre: Erzsébet különösen jól emlékezett egy 1924-es eszperantista útjukra, amikor Padovában először hallottak rádióadást. A rádió hamarosan Tivadar állandó társa lett. Miután Tivadar kapcsolata megszűnt a *Literatura Mondo*val, és érdeklődése más irányba terelődött, már alig fordult meg eszperantó körökben. 1926-ban megszületett Pali, majd 1930-ban Gyurival szaporodott a család. Tivadar élete a megszokott mederben folydogált Budapesten: ügyvédi gyakorlata mellett saját ingatlanügyeit intézte, meg-megírt egy újságcikket, és egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy utazzék, különösen ha legkedvesebb sportjáról, a síelésről volt szó.¹⁸ A család a Lupa-szigeti házában töltötte,¹⁹ az év többi részében pedig egy kényelmes, Kossuth Lajos téri, Budára néző lakásban lakott, a Parlamenttel átellenben. A második világháború kitörése nem sokat változtatott a család élet-

Soros Tivadar fiaival és apósával. 1931

rendjén, pedig a foglalkozási korlátokat szabó zsidótörvények²⁰ elfogadása után a magyar zsidóság egyre nagyobb nyomásnak volt kitéve, és mindinkább fölhangosodtak a háttérben mindig is kísértő antiszemita szölamok.

Erzsébet szerint Tivadar más emberként tért meg az első világháborúból. A frontra még egy becsvágyó, szeles fiatal tiszt ment ki, de Szibériából már egy olyan ember tért meg, akit kevésbé érdekelt az anyagi siker, önmagáért is élvezte az életet, és jobban odafigyelt a körülötte lévők-re. Az eszperantó – vagy legalábbis a *Literatura Mondo* – iránti ifjonti lelkesedése alkalmat adott rá, hogy vállalkozói képességeit is edzve egy távolabbi célnak szentelje magát. A magasztos eszményeket aztán, mondhatni, felváltották a család gondjai, üzleti tehetségét viszont továbbra is kamatoztatta, és nem hanyagolta el a sportot, a szabad levegő és a város örömeit sem. Ilyen ember volt hát az a Soros Tivadar, aki fölvetta a küzdelmet a náciizmus borzalmaival, és életben maradt...

A háború után nehéz lett az élet Magyarországon, és minden kizökkent a régi kerékvágásból. Tivadar szokása szerint fölhalálta magát, és orosz nyelvtudásának köszönhetően igen hamar el tudott helyezkedni: jogtanácsos lett a Svájci Követség Idegen Érdekek Védelme Amerikai Osztályán. Amikor 1947-ben Bernben rendezték meg a 32. Eszperantó Világkongresszust, Tivadar kapva kapott az egyszeri alkalmon: a magyar küldöttségbe saját magán kívül Gyurit is sikerült bejuttatnia. Gyuri Svájcba továbbutazott Angliába, hogy Ipswichben részt vegyen az (Eszperantó) Ifjúsági Világszövetség (TJO) kongresszusán is.²¹ Kint maradt, és beiratkozott a Londoni Egyetem Közgazdasági Karára (London School of Economics). Egy évre rá Palinak is sikerült kijutnia: a magyar sícsapat tagjaként kiutazhatott Svájcba, a Sankt Moritz-i téli olimpiára. (Ehhez még csapattársai elől is el kellett titkolnia súlyos lábsérülését.) Útközben azonban már Ausztriában lelépett a vonatról. Egy évig az osztrákoknál maradt, majd amerikai diákvízummal 1948 decemberében érkezett meg New Yorkba – végleg. Tivadar és Erzsébet ezalatt Budapesten maradt. A kommunista hatalomátvétel után, amikor az ügyvédi magánygyakorlat megszűnt, Tivadar a jogi pályát elhagyva orosz nyelvre kezdett oktatni magyarokat

és magyar nyelvre oroszokat a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságnál²² – Erzsébet szerint nem kis sikerrel.

Tivadar valószínűleg akkor kezdte írni második, igényesebb visszaemlékezését, az *Álarcban*-t (*Maskerado*), amikor nyolc évvel fia után maga is kivándorolt Amerikába. Az 1956-os magyar forradalom bukása után Erzsébettel együtt második próbálkozásra jutottak át az osztrák határon. Fontolgatták, hogy Bécsben telepedjenek-e le – ahol Tivadarnak a húszas évek óta volt két bérháza –, vagy osszák-e meg idejüket Bécs és New York között. Végül mégis a tengerentúl mellett döntöttek, s ettől kezdve Tivadar 1968-as, illetve Erzsébet húsz évvel későbbi haláláig kisebb megszakításokkal Amerikában éltek. Paul már 1948 óta amerikai lakos volt, George pedig nem sokkal szülei kivándorlása előtt költözött át Londonból New Yorkba.

Habár Kalocsaytól, akit diákkoromban, 1963 nyarán Budapesten meginterjúvoltam, már akkor hallottam, hogy Soros az emlékezései kiadására készül, e szándék első írásos nyomára Sorosnál csak egy 1963. október 23-i keltezésű levélben bukkantam, amelyet Juan Régulo Péreznek, leendő kiadójának írt. A „T. Schwartz” szignójú levél a Langegasse 11. alatt, Tivadar egyik bécsi házában kelt, ahol akkor három hónapig laktak Amerikába való visszatérésük előtt. Soros és Régulo már 1964 márciusára megegyezett a könyv kiadásáról, és a *Maskerado* végül 1965-ben jelent meg, 1000 példányban. A megegyezés értelmében Soros maga vásárolt meg 300 példányt: erre a célra előbb 250, majd később még 100 dollárt utalt át.

Paul Soros szerint az *Álarcban* első változata feltehetőleg magyarul íródott, de ez mára már nem bizonyítható. Tivadar talán azért döntött végül is úgy, hogy eszperantóul írja meg a művét, mert a *Modernaj Robinzonoj* révén már volt írói gyakorlata, másrészt számíthatott a New York-i Eszperantó Társaságban szerzett (részben magyar) barátai segítségére is. A politika elzárta előle a magyar könyvpiacot, nyitva állt viszont előtte a nem is olyan szűk eszperantó piac, ahol az olvasók a világ minden részén élő több száz ezres közösségből verbuválódnak. Később egy Sophie Bogyó nevű amerikai magyar nő, a család barátja vállalkozott rá, hogy angolra fordítja a szöveget. Egy Régulohoz írt levél tanúsága szerint fordítása 1966-ra el is készült. Bogyó szövege fennmaradt, és föl is használtam saját fordításom elkészítéséhez, ám mivel Sophie Bogyó nem tudott anyanyelvi szinten angolul, szövegének minősége egyenetlen. Nem sokkal Tivadar halála után Erzsébetet fölhívta egy kiadó, aki kíváncsi volt a kéziratra, de az özvegy nem kívánt élni az alkalommal. A könyv ezért gyakorlatilag ismeretlen maradt mindazok számára, akik nem olvasnak eszperantóul, és mostani kiadása sokakat meglepetésként érhet.

A *Maskerado cirkau la morto: Nazimondo en Hungarijo* („Maszkarád a halál körül: Nácivilág Magyarországon”) címét viselő könyv még épp időben jelent meg a Tokióban 1965 nyarán megrendezett 50. Eszperantó Világkongresszusra, ahová Tivadar maga is elutazott (neve „T. S. Schwartz”-ként szerepel a résztvevők listáján), s ezzel sokéves háttérbe húzódás után visszatért az eszperantó mozgalom nemzetközi porondjára. Tivadar egy évvel ké-

sőbb részt vett a budapesti világkongresszuson is (ezúttal „T. Soros”-ként): tíz év múltán viszontláthatta városát. Tokióban az utolsók, Budapesten az elsők között iratkozott fel a kongresszusra. Természetesen jól érezte magát Budapesten: fölkereste régi barátait és interjúkat adott a budapesti rádió eszperantó adásának.

Régulo kiadói gyakorlatában, aki addig kb. ötven kötetet, főleg szépirodalmat jelentetett meg, Soros könyve némiképp új irányt jelentett, és elég kapósnak is bizonyult. A *Maskerado* talán épp azzal nyerte meg Régulo tetszését, hogy kendőzetlenül és nyersen szólt olyasmiről, amivel Európában és másutt sokaknak még nem akarózott szembenézni (Régulo az igazság megalkuvást nem ismerő szerelmese volt), s ráadásul meghazudtolta azokat is, akik életidegen dolognak tartják az eszperantót.

Fontos hangsúlyozni, hogy a *Maskerado* nemcsak az eszperantó világban, hanem általában véve is nóvumot, igazi kulturális áttörést jelentett. Mára már bővelkedünk személyes holokausztbeszámolókból, s a történelmi eseményre távolodott második világháború egy egész kulturális iparág alapanyagául is szolgál. Mindez azonban csak az utóbbi húsz év fejleménye. Az 1960-es évekről egy újabb kori regény, Bernhard Schlink *A felolvasója* hősenek szavaival elmondhatjuk: „Ha visszagondolok ezekre az évekre, feltűnik, milyen ritka volt a [holokausztról szóló] közvetlen tapasztalat. Megismertük néhány egykori fogoly beszámolóját, de sok ilyen beszámoló közvetlenül a háború után, majd ismét csak a nyolcvanas években jelent meg, közben azonban nem szerepeltek a kiadói programokban.” Hasonló volt a helyzet a nem táborlakó túlélők történeteivel is: ezek közül a *Maskerado* az egyik legelső, amely szélesebb közönséghez jutott el.

Persze Anne Frank naplója már 1947-ben megjelent hollandul, s 1952-től fordításban is olvasható lett. A 40-es évek végén, az 50-es évek elején több országban láttak napvilágot szemtanúk beszámolói. Ám a háborút követő években az emberek többsége a jövőre és az újjáépítésre összpontosított, az emlékezés friss sebeket tépett volna föl. A nürnbergi perek már rögtön a háború után föltárták a közvélemény előtt, hogy miféle fenevad tombolt a 30-as és 40-es években Európában, ám csak Karl Adolf Eichmann 1960–62-es elfogása, pere és kivégzése tudatosította igazán a világgal a zsidóüldözés teljes iszonyatát. A világ közvéleménye vélhetőleg ekkorra került olyan tudatállapotba, hogy egyáltalán képes lett meghallani a történelem szavát. Az izraeli Eichmann-pert követte, már Németországban, a frankfurti SS-per (1963–65), amelyben 22 auschwitz-i örnek kellett felelnie tetteiért, és 17-et el is ítélték. Ezután már tér nyílhatott az elbeszéléseknek is, és ebbe a térbe az elsők között lépett be a *Maskerado*. Csak a nyelv véletlene és a könyv viszonylag csekély példányszáma okozta, hogy kevesen ismerhették fel a mű jelentőségét.

Állíthatjuk tehát, hogy a *Maskeradót* 1965-ben még kissé tanácstalan és tájékozatlan olvasóközönség vette kézbe. Régulo, akit Franco (az ekkor még bajtársat látott Sorosban – de mindenképp olyan embert, akinek érdemes odafigyelni a történetére. Régulonak az 1965-ös kiadáshoz

Soros Tivadar anyósa Gyurival. 1931

írott előszava (és a nyilván szintén általa írt fülszöveg) olyan kérdéseket vet fel, amelyekről ma már senki nem nyitna vitát, ám 1965-ben, az akkori közegben sok olvasót biztosan újdonságként értek a kiadó erőteljes szavai. Akárcsak korábbi visszaemlékezésében, Soros ezúttal is szerényen viszonyul témájához. Idemásolhatunk két mondatot a „Robinsonok”-ból:

Az események tömör leírását adom, nem törekszem balbatatlan művet írni; nem lévén a tollnak mestere, csak saját élményeimet és érzéseimet fogom híven tolmácsolni. Kis művem csupán emlékeztetni kíván: arra, hogy milyen szenvedést, milyen fájdalmakat éltek meg emberek „a humanizmus korának” is nevezett huszadik században.

Soros felfogásában az első könyve a legyőzhetetlen emberi szellemről, az értelmes, leleményes emberről szól – s ugyanezt feltétlenül elmondhatjuk az *Álarcban*-ról is. Soros volna az utolsó, aki irodalmi remekműnek állítaná be az *Álarcban*-t, de azzal nyilván egyetértene, hogy ez a könyv is „emlékeztetni kíván: arra, hogy milyen szenvedést, milyen fájdalmakat éltek meg emberek a huszadik században”. S bár a humanizmus százada már 1924-ben sem tűnt túl humánusnak, harminc évvel később, amikor Tivadar nekiült, hogy beszámoljon az újabb kori keserűségekről, e humanizmusból már vajmi kevés maradt.

A *Maskeradóról* az eszperantó sajtóban megjelent írások annyiféleképp voltak, ahányféleképp maga a kor is reagált a vézskorszak lassan ismertté váló tényeire. Különösen az hatott az olvasókra, hogy milyen ellentét feszül a család körül viharzó történelmi események és a mindennapi élet krónikájában való lecsapódásuk között. Az egyik recenzens, J. Gifford Fowler (*Heroldo de Esperanto*, 1965. szeptember 16.) úgy érzi, mintha kandallótűznél hallgatná a szerző komótosan előadott történetét. A könyvben Fowler szerint a történések fontosabbak az érzéseknél, a cselekvés a gondolatnál. Alec Venture azt jegyzi meg recenziójában (*The British Esperantist*, 1965. november), hogy a tettvágy kevésbé serkent önvizsgálatra, viszont nevelő hatású:

Soros Tivadar fiaival. 1933

Mi, angolok, akik nem éltünk át ilyen szörnyű üldözést és nem kellett bujkálnunk, csodálkozva olvassuk, hogy Svarc a kockázatot semmibe véve járt uszodába, színházba, kávéházba és más nyilvános helyekre. Vidámsága, szellemessége nyilván a keserves körülmények között is könnyített rokonai és barátai életén. Kiválglik, hogy Svarc életében fontos elem a testgyakorlás és a lélek edzése, s hogy önnön példájával nevelte fiait is ezek fontosságára.

A decemberi *Germana Esperanto-Revuo*-ban a fiatal történész, Ulrich Lins arra hívja fel a figyelmet, mennyire kedveli szerzőnk a részleteket, s hogy „számos anekdotával” milyen „élénken érzékelteti a borzalmak légkörét a háború végső hónapjaiban”:

Néha már-már megfélekedünk róla, hogy milyen körülmények között élnek „alarcosaink”, mert szerzőnk oly könnyedén meséli, hogyan próbálja kellemesebbé tenni az életüket... Tíz hordó kitűnő bort hozat, mikor mások a betevő falat után futkosnak; hagyja, hogy átragadjon rá néhány életművész francia vidám nemtörődömsége... [de] éjszaka üldözi, sőt ki is irtja szobájában az összes poloskát, s aprólékos recepttel is szolgál a poloskátlanításra.

Szilágyi Ferenc, Soros svéd állampolgárrá lett honfitársa különösen találó elemzéssel szolgál a skandináv irodalmi szemle, a *Norda Prismo* hasábjain (1965/4–6.):

A budapesti zsidók üldözése és a világpolitika háború végi fordulatai tálcán kínálják magukat egy szenvedélyes, kemény szavú és indulatos történet megírásához, de szerzőnk jól és helyesen látja, hogy bármiképp részleteznél és bármilyen indulatos szavakkal ítélnél el a történelem legnagyobb emberirtását, elbeszélése banalitásba fulladna. Svarc az általános örület idején megértette, hogy a túlzásba vitt segítőkészség veszélyesebb, mint az, ha minden helyzetben újra és újra elemez minden lehetőséget, önállóan cselekszik, megkeresi a kerülőutakat, kifürkészi a legapróbb búvóhelyeket, egy mondatból megítéli mások

segítőkészségét, s mindezt óvatosan, szinte szenvtelenül teszi, folyvást mérlegelve, hogy milyen haszonnal és milyen kárral járhat a következő lépése.

Szilágyi szerint a könyv fő erőssége éppen a dramatizálás teljes hiánya. Fowler összehasonlítja Svarc és Baghy háborús történeteit: Baghy szerinte színészként, Svarc pedig ügyvédként mesél. Más szóval a könyv erőssége éppen a hétköznapisága, az, hogy idegen tőle minden színpadiasság. Az ilyen egyszerűség – vegyük észre – maga is művészet. Tivadar ugyanabban erős íróként is, mint az életben: látszólag könnyedén cselekszik, ám valójában minden lépését megtervezi, fontosságot tulajdonít minden találkozásnak. Mintha csak ezt a fajta stílust vették volna mintául hasonló események későbbi elmesélői is, az esperantó világán kívül.

A magam részéről hadd tegyem hozzá, hogy rám a békés jelenetek és szörnyűségek kontrasztja volt a legnagyobb hatással. Júlia Balatonról küldött levele idilli gombászásokról, falusi kiruccanásokról tudósít, az egy oldalal odébb már arról olvasunk, hogyan fületék le, hurcolták el és gyilkolták meg az okányi Schwartz családot, miután az ebédet hordó cselédlányuk pletykálódása nyomra vezette a rendőrséget. Lins mondata a poloskáról eszünkbe juttathatja, hogy Tivadar úgy irtja a rovarokat, ahogy a nácik az embereket irtják – és eljön a nap, amikor a poloskáknak írmagjuk sem marad, bár az égésnyomok még látszanak a falon, és új helyre kell akasztani a falitérképeket, hogy a háziasszony ne vegye észre a nyomokat...

S eljön az a pillanat is, amikor a közeledő oroszok bombázása közepette a fürdőszoba ablakán keresztül egy 17 éves német katona szinte Tivadar és fiai ölébe pottyan. Könnyű lenne ezt a sihedert okolni a nácik minden zsidó-üldözéséért, könnyű lenne ott helyben agyonütni. De enyhítené-e a bosszú a fájdalmat? Kiegyenlítené-e a számlát? Helyreállítaná-e az emberség érzését? A szerző nem mondja ki ezeket a kérdéseket, és feleletet sem ad, de mindez ott lebeg az epizód fölött, és mi, olvasók fogalmazhatunk meg minden kérdést és választ. Bár ellenségek állnak egymással szemben, mégsem hangzanak el vádak, nincsen dráma és élethalálharc, csak beszélgetés van és cigarettakínálás:

Negyedőráig tartott a kiballgatása, azután el kellett dönteniünk, mibez kezdünk vele.

Úgy láttam, mintba kisebbik, 14 éves fiam szemében egy könnyesepp csillogna. Az árja fiú kezébe nyomtam pár szál cigarettát, és a következő utasítást adtam neki:

Amerről jött, ugyanazon az úton most hagyja is el a fürdőszobát.

A fiúk még fölsegítették az ablakpárkányra, majd a német birodalom fegyveres képviselője elhagyta a zsidó fennhatóság alatt álló területet.

Szerzőnk végül minden irónia nélkül kommentálja az epizódot – hisz iróniával az olvasónak kell ellátnia ezt a keresztény nemzetek közötti háborúban játszódó történetet:

Talán mi is részvetlenül viselkedtünk, amikor így sorvára hagytuk: nem láttuk el se jó tanáccsal, se néhány civil rubadarabbal, hogy könnyebben elmenekülhessen az oroszok elől.

Nyári életkép: Soros Tivadar és Pali. 1932

Pali és Gyuri. 1934

Mint afféle álkeresztények, mi nem tudunk olyan keresztény magaslatokra vergődni, hogy aki megdöb kövel, azt viszadobjuk kenyérrel.

Az 1960-as években a holokausztörténetek elbeszélői még csak keresték a követendő utat. Soros Tivadar műve már fontos lépést jelentett ezen az úton, amely mára elvezetett a történetek teljesebb megértéséig. Amikor az *Álarcban* angol fordításán dolgoztam, a helyi mozik épp *Az élet szép* című filmet játszották, amelyben burleszkelemek ütköznek a haláltáborok tragédiájával; az utca túlsó végén, a Borders könyvesboltban pedig a Soros Tivadaréhoz egészen hasonló történetet lehetett olvasni Victor Klemperer naplójában: „Nem a nagy dolgok számítanak, hanem az, ami könnyen feledésbe merül, a mindennapi élet a zsarnokság idején. Ezer szűnyogcsipés rosszabb, mint egy fejbe verés. Én azt figyelem és jegyzetelem, hogyan csipnek a szűnyogok.”

Nem tudom, hogy közelebb kerültünk-e azóta a Soros által leírt borzalmak megelőzéséhez, de azt tudom, hogy sokat tanultunk a túlélés okos módjairól és az emberi értékek időtálló voltáról. „Szép az élet” – írja Soros az első mondatában –, „de nem árt, ha szerencséje is van az embernek.” Az ügyességnek és a vakszerencsének párban kell járnia. Csakhogy mi „nem erre az üzenetre vágyunk” – írja Inge Clendinnen (1999) a holokausztról írott műveket vizsgálva. Lawrence Langert idézi, aki szerint „a kul-

turált agy egyik legmegrögzöttebb hajlama” az, hogy „az emberi tapasztalatba mindig oksági viszonyokat akar beleláttni”. Ezt az oksági viszonyt találjuk meg Paulnál és George-nál: életben maradtak, mert az apjuk lehetővé tette a túlélést. Igen ám, felel nekik apjuk, akitől éppen ezt a Langer-féle oksági viszonyt kapták ajándékba, „de nem árt, ha szerencséje is van az embernek...”.

JEGYZETEK

¹ A Soros családról a következő források álltak rendelkezésemre: Paul Soros nem kiadásra szánt visszaemlékezései; a Fordham Egyetem megbízásából Soros Erzsébettel készült *oral history*-interjúk; Juan Régulo és Soros Tivadar kb. húsz darabból álló levelezése, amely Régulo La Laguna-i papírjai közül került elő (az első levél 1965. okt. 23-án kelt, a legutolsó pedig Soros halála előtt pár nappal, 1968. február 17-én íródott: „Tartósan beteg vagyok, az ágyat nyomom”); Kalocsay Kálmánnal 1963-ban, Budapesten készült interjúim hangfelvétele; végül Fenyvesi Ervinnel váltott leveleim.

² Soros, George: *Soros on Soros: Staying Ahead of the Curve*. New York: Wiley. 1995. 28. o. (Magyar nyelvű kiadás: *Ő a Soros: aki kérdez: Krisztina Koenen*. Budapest, Ab Ovo, 1994. Ford. Baranyai Edit és Tolmár Tamás.)

³ L. Soros Tivadar: *Álarcban*, Trezor Kiadó, Budapest, 2002. 16. fejezet 1. jzet.

⁴ Erzsébet elmondása szerint Tivadar három húga, Erzsébet nagynyája és két nagynéni esett a holokauszt áldozatául.

⁵ Az interjú már aligha létezik hangszalagon, átírás pedig nem készült róla. Bernard Golden (1977) úgy véli, hogy Tivadar már a háború előtt is tanult eszperantóul, míg Soros Erzsébet szerint csak a habarovszki hadifogolytáborban sajátította el a nyelvet.

Fenyvesi szerint egyébként Balkányi volt az első, aki a háború után fölvetette, hogy irodalmi folyóiratot kellene alapítani: ez lett a *Literatura Mondo*.

⁶ Fogságba esésének sem időpontját, sem körülményeit nem ismerjük. Lehet, hogy már 1915-ben fogságba került (Paul Soros szerint), de az is lehet, hogy csak 1918-ban (Soros Erzsébet szerint). A korábbi időpont a valószínűbb, bár nincs megbízható információknak arról, hogy Habarovszkba érkezése előtt hol és mi történt Tivadarral.

⁷ Mint Erzsébet elmondta, Tivadar Habarovszkban találkozott egy japán eszperantistával, a megszálló hadsereg tagjával. Szerinte Tivadar annyi kedvezést köszönhetett e találkozásnak, hogy barakkjában rohamosan megnőtt az eszperantó népszerűsége. Fenyvesi személyes közlése szerint „az eszperantó révén jó kapcsolatokat ápol mind más nemzetiségű fogolytársakkal, mind helyi eszperantistákkal”.

⁸ A történeti háttérről l. a *Modernaj Robinzonohoz* írt előszavamat.

⁹ Egy T. szignójú szerző (talán a mi Tivadarunk?) a *Hungara Esperantisto* 1921. (I) júniusi számában, „A világ lelkiismerete” c. rövid cikkében így panaszkolja föl, hogy senki nem törődik a Szovjetunió-szerte sanjarú sorsot szenvedő, már-már elfeledett 60 ezer magyar hadifogollyal: „Habár az emberiség érzékenysége eltompult a világháborús tapasztalatoktól, a nemzeti kultúrák lelkiismerete viszont, hisszük, még nem lett siketnéma, s elhatol hozzá hatvanezer magyar család segélykérő jajsza.”

¹⁰ L. 4. fejezet, 6. jzet. George szerint Tivadar gyakran mesélt kalandos moszkva–pétervári útjáról. Az ekkor alakult szövetség, a SEU (előbb Szovjetlanda Esperantista Unuigo, később Sovetrespublikara Esperantista Unio)

¹¹ L. i. m.

¹² L. pl. Lins, Ulrich: *La danŝera lingvo. Studo pri la persekutoj kontraŭ Esperanto*. Gerlingen: Bleicher. 1988, 81–82., és Barna–Fenyvesi általa idézett cikkét (Barna Z., Fenyvesi E.: *Esperanto-movado dum la Konvilio Respubliko*. 1979. *Hungaro Vivo* 19/1.: 10–11.). Valóban sok jel utalt az eszperantó erős szocialista kötődésére. Hogy mást ne mondjunk, egy nyilvános rendezvény céljára maga Kalocsay fordította le az Internacionálét.

¹³ Boulton, Marjorie: *Poeto fajrakora. La verkaro de Julio Baghy*. Saarbrücken: Iltis. 1983, 121. o.

¹⁴ A *Hungara Esperantisto* szerint (1923. aug.–szep., 2. o.) a színtársulat a következőkből állt: „Baghy Gyula, Sárossy Mihály, Kalocsay Kálmán, Hevesi Endre, Dr. Schwartz T., bájos színtársnők, a Pechan nővérek s a tehetséges színésznő, Irène Noiret.” A lap beszámolója szerint „a *Literatura Mondo* kabaréja a világtalálkozó állandó műsorszámának ígérkezik” – ám ez a remény sajnos nem vált valóra.

¹⁵ E könyv első eszperantó kiadásának fülszövege szerint Soros „részben Teo Melas álnéven” írt a *Literatura Mondo*-ba. Ezen a néven azonban csak egyetlen rövid írást találtam, egy indiai mese átdolgozását a lap 1922-es beköszöntőjében. Nyolc rövid recenzió „las” szignóval jelent meg: Csiszár szerint ez is Sorost rejti.

¹⁶ Fenyvesi szíves közlése szerint: „Úgy látszik, hogy ez idő tájt közel s távol nem akadt más tehetséges eszperantista, mint dr. Schwartz Tivadar. Szándék és szerencse, ötletesség és gyakorlati érzék találkozott össze a *Literatura Mondo* születésekor.” A lap első éveiben Soros „saját zsebből fizetett mindent”, beleértve Kalocsay és Baghy „szerény tiszteletdíját” is. Ám „két évvel később Tivadar már nem akarta magára vállalni a veszteséget”. A nemzetközi valuthelyzet sem kedvezett többé a lapnak: mint az 1924. júliusi szám belső borítóján olvassuk, Magyarországon „az árak elérték a világszínvonalat: már nem származik előnyünk az árfolyamok különbségeiből”. Ezért „néhány hónapja még csak hatszáz előfizetőre lett volna szükségünk, hogy ne legyünk veszteségesek, most azonban már ezerre”. A lap anyagilag mind nehezebben állt meg a lábán, s végül 1926 áprilisában hirtelen be is szüntette a megjelenést. „Amikor aztán Bleier Vilmos 1931-ben újraindította a lapot, Tivadar ott bábáskodott az újjászületésnél is” – igaz, ezúttal nyilván csak a háttérből, mert ezekben az évfolyamokban nem

bukkan föl a neve. A *Literatura Mondo* Kalocsay és Baghy szerkesztésében 1938-ig jelent meg, majd harmadik periódusa 1947-től csupán 1949-ig tartott, mert a kommunista hatalomátvétel után lehetetlenné vált szinte minden független irodalmi kezdeményezés, így az eszperantistáké is. Az 1961-ben indított *Hungara Vivo* ugyan több tekintetben továbbvitte a *Literatura Mondo* kulturális hagyományait, de 1990 óta ez a folyóirat sem jelenik meg.

¹⁷ „Részben édesanyám hozománya, részben egy eszperantó lap kiadásából származó haszon révén tettünk szert néhány ingatlanra” – írja George Soros. Tivadar több házat örökölt Erzsébet 1935-ben elhalt édesapjától, majd Berlinben is szerzett egyet, Bécsben pedig két házat. A Budapesten Tivadar kezelésében álló bérházzal együtt mindez többé-kevésbé állandó, bár szerény jövedelmet biztosított.

¹⁸ Erzsébet visszaemlékezései szerint többször is elutaztak Davosba és Garmisch-Partenkirchenbe séltni, a családi ingatlanok miatt gyakran megfordultak Berlinben, s eljutottak Párizsba és Londonba is. Mindig szerényen utaztak, „első osztályon vagy hálókocsiban soha”. Az 1925-ös genfi eszperantó világtalálkozásra Erzsébet és Tivadar Zürichig vonaton mentek, de a hátralévő út nagy részét gyalog tették meg, tíz nap alatt. Ezekben az években Tivadar kétszer-kétszer Amerikában és Oroszországban is járt.

¹⁹ Mint Erzsébet elmondta, a Lupa-szigeten ekkor legfeljebb két tucat nyaraló állt egymással átellenben, a központi út két oldalán. Tivadar javaslatára a sziget lakói két teniszpályát is építettek. A Bauhaus stílusú Soros-nyaraló 1935-ben készült el. Tervezőjével, Farkas Györggyel Soros még Berlinben ismerkedett meg, s az építészhallgató segítségére volt az ottani háza ügyeiben. Farkas később Erzsébet hűgát, Klárát vette feleségül.

²⁰ L. i. m.

²¹ A „Jelentés a TJO '47-8-20-i, ipswichi üléséről” (*La Juna Vivo*, 118. szám, 43–44.) tanúsága szerint Gyuri – feltehetően az Ifjúsági Világszövetség magyar szekciójának képviselőjeként – igen tevékenyen vett részt a vitákban. Javaslatot tett arra, hogy a TJO szervezzen egy sor európai országra kiterjedő, kerékpáros eszperantó propagandakörutat. (Legrészletesebben a körút anyagi hátterének megteremtéséről beszélt.) A TJO elvileg magáévá tette az ötletet, de magát Gyurit bíztta meg a megvalósításával. Gyuri még megjelentetett egy felhívást a *La Juna Vivo* következő számában, de azután csend lett a terv körül.

²² Az 1945-ben alakult társaságnak 1953-ban már 1 300 000 tagja volt, és széles körben szervezett orosz nyelvtanfolyamokat. E buborék 1956-ban természetesen kipukkant, s az újjászervezett Magyar–Szovjet Baráti Társaság már nem toborzott egyéni tagokat.

²³ A könyv címe ekként változott Soros és Régulo levelváltása során: *Inter murdotoj kaj falsitoj: pli ol politika terorromano* („Gyilkosok és hamisítók között: több, mint politikai rémregény”, Soros 1964. jún. 18-i javaslata); *Transvivi au morti. Judoj en Budapest sub Hitler* („Túlélni vagy meghalni. Zsidók Budapesten Hitler alatt”, Régulo 1964. júl. 25-i levele szerint már ez a cím szerepelt a 55. rakontoj c. kiadványában elhelyezett reklámon); *Transvivi au morti*, alcím nélkül (Soros 1964. aug. 4-i javaslata). Az utolsó ilyen tárgyú levél szerint (1965. feb. 20.) Soros elfogadja a *Maskarado ĉirkaŭ la morto* címet, viszont nem kér a Régulo javasolta, ránk nem maradt alcímből. Ez utóbbi helyett ezt szeretné látni: *Hitlermondo en Hungarlando* („Hitler-világ magyar földön”) vagy *Nazimondo en Hungarijo* („Nácivilág Magyarországon”), „csak árnyalatnyi a különbség”.

²⁴ Maga a „holokauszt” szó is csak „egy nagyhatású, monstre amerikai tv-filmsorozat (Marvin Chomsky, NBC, 1978) címe nyomán terjedt el széles körben világszerte ... ebben az értelemben: a ... (náci) Németország programja a zsidó nép kiirtására (1933–1945)” (Komoróczy Géza: *Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe*. Osiris, 2000, 10–11.). A holokausztról szóló korai magyar beszámolókról l. Handler, Andrew (szerk.) *The Holocaust in Hungary: An Anthology of Jewish Response*. University, Alabama: University of Alabama Press. 1982

A Zsidó Tanács

Amikor a zsidók módszeres üldözése elkezdődött, ebben nem a németek, nem is magyar bérenceik, hanem – ki hinné? – maguk a zsidók jártak elől. A városi vezetőkől megalakultak a Zsidó Tanácsok. Ebben az intézményben az volt a legszemlelesebb, hogy maguk a zsidók kapták parancsba: alakítsanak Tanácsot saját ügyeik intézésére.

Ezt a „briliáns” szisztémát a németek már a második világháború elején kiagyalták, több megszállt országban alkalmazták és egyre nagyobb tökélyre emelték.¹ A tanácsokba előkelő, tekintélyes zsidók kerültek be, akikre hallgattak a zsidó tömegek. A tanácsstagok kivételes jogokat kaptak. Rájuk egyelőre nem vonatkoztak a zsidók polgárjogait korlátozó rendelkezések. Ha valahol új Tanács alakult, az volt az első dolga, hogy a németek iránti engedelmességre intse a zsidókat, hisz az engedetlenség nemcsak a renitens egyént, hanem az egész zsidóságot veszélybe sodorhatja. A németek nem kérhettek olyasmit, amit a Tanács ne sietett volna hanyatt-homlok teljesíteni. Bármire készek voltak azért a kétes értékű ígéretért, hogy ők személy szerint kimaradnak a fenyegető katasztrófából.

A Síp utcában, a Tanács központi irodáján² nagy jövés-menés kezdődött. Ide sietett mindenki, akinek elvették a lakását, akit kiraboltak, aki utazni akart, akinek orvosi kezelésre vagy pénzre volt szüksége, akinek eltűnt egy családtagja vagy aki egyszerűen oltalomra vágyott. Ide tódultak azok is, akik csak irodai állásra pályáztak. Úgy gondolták, hogy így talán ők is a kivételezettek közé kerülhetnek. Az a hír járta ugyanis, hogy a Tanács nemcsak a tagjai, hanem a védencai számára is kivételezettséget tud biztosítani. A Zsidó Tanács pár napon belül hatalmas szervezetté duzzadt.

A diákok nem járhattak iskolába, a tanárok nem taníthattak tovább. Mindenkit behívtak az irodára. A 13–16 év közötti fiúkat befogták futárnak. Fiam, a 14 éves Gyuri is bekerült közéjük. A második napon csak este hétre vetődött haza.

– Hát te mit csináltál egész nap? – kérdeztem.

– Jóformán semmit, csak délután hordtam ki néhány behívót.

– És azt is tudod, mi áll a behívóban?

– Persze, el is hoztam neked egy példányt. Azzal büszkén átnyújtott egy gépiprott cetlit. Elolvastam:

BEHÍVÓ

Kérjük, hogy holnap reggel 9 órakor jelentkezzen a Rökk Szülárd utcai rabbiképző épületében. Pokrócot és kétnapi ételmet hozzon magával.

A Zsidó Tanács

– Tudod, hogy mit jelent ez a papiros?

– Csak sejtem. Internálni fogják őket – felelte komolyan.³

A gyerekek sok mindenre rájönnek. Vajon az én fiam azt is tudta, hogy ezeket az embereket Németországba hurcolják és ott talán meg is ölik? Szégyelltem magam, hogy a huszadik században ilyenek az „életkörülmények”. Szemérem visszatartott, hogy elmondjam neki, mi képp végződhet az internálás.

– A Zsidó Tanácsnak nincs joga, hogy ilyen behívókat küldjön szét – mondtam. – Ilyesmi-
ben senki ne segítsen nekik. Neked is megtiltom, hogy visszamenj hozzájuk!⁴

– Megpróbáltam megértetni a címzettekkel, hogy jobb, ha nem engedelmeskednek – magyarázta fiam, akinek kedvét szegte a tiltásom. Nagyon tetszett neki a futárság, a kalandos megbízatás.

– Milyen emberek szerepelnek a címlistán?

– Kivételesen olyan ügyvédek, akiknek a neve B-vel vagy C-vel kezdődik.

Magam is ügyvéd lévén nem engedtem el a fülem mellett az értesülést. Pár nap múlva ki is derült, hogy ábécérendben idéztek be minden neves ügyvédet.

A fiamnak megtilthattam az együttműködést, de a Tanács lelkesen buzgólkodott tovább.

Mindennap újabb és újabb ismerőseim kaptak behívót, és mindegyikük engedelmeskedett. A hét végén már a G betűsök kerültek sorra. Nekem még maradt időm, hisz az én nevem S-sel kezdődik. Mivel nem tartoztam a nagy jövedelmű ügyvédek közé, nem tartottam valószínűnek, hogy egy ilyen elv szerint összeállított listára rákerülnék. Ám nejemet nem a logika vezérelte, hanem érzései és félelmei uralták, ezért nem lehetett kivenni a fejéből, hogy én is rajta

vagyok a listán. Sohasem voltam igazán becsvágyó, így sűrűn kellett hallgatnom nejem panaszait, aki – talán némi hiúságból – arra vágyott, hogy ne ő legyen az egyetlen, aki kitűnő véleményrel van rólam. Az évek során külön filozófiát fejlesztettem ki, hogy igazolni próbáljam természetes lustaságomat: lényege, hogy nem érdemes kiválóságra törni. Aki valamivel kitűnik, azt könnyen azonosítják az eszméivel és gondolataival, s ha ezeket az eszméket támadják, akkor vagy az eszméi esnek áldozatul, vagy ő maga. Én nem vágytam a mártíromságra, ezért mindig igyekeztem szelárnyékban maradni. Gyakran földézttem feleségemnek, hogy az első világháború idején, a szibériai hadifogságban kampányt indítottam, hogy barakkunkban javítsanak a körülményeken. A kampány sikere után a hadifogolytábor vezetője, egy őrnagy följánlotta, hogy legyek hivatalosan is „a hadifoglyok képviselője”. Ennél a tisztségnél magasabbat fogoly nem érhetett el, és különböző kis kedvezményekkel is járt.

Nem fogadtam el az ajánlatot, mert úgy éreztem, meg akarnak vesztegetni.

Hamarosan újabb agitációs hullám csapott át rajtunk, fellángolt az erőszak, s hogy a katonák előtt példát statuáljanak, éppen a hadifoglyok képviselőjét végezték ki.⁵

Feleségem rendszerint beírta ezzel a történettel, és én is kedveltem, mert azt sugallta, hogy csak azért nem tűntem ki semmivel a közéletben, mert nem is próbálkoztam. Ha erről a listáról most hiányozna a nevem, az mindörökké engem igazolna.

Akárhogy is, azt eldöntöttem, hogy ha netán behívót kapnék, nem veszek tudomást róla. Jöjjenek el értem, ha tudnak, én nem fogom megkönnyíteni a dolgukat.

Sok ügyvéd barátommal elbeszélgettem, meg akartam érteni, miért nem szegül ellene egyikük sem a behívónak.⁶ Egy régi emlékkép ötlött eszembe.

Évekkel azelőtt Chicagóban meglátogattam a Swift és Armour cég húsfeldolgozó üzemét.⁷ Az üzem előtti tágas téren ezrével tolongtak a marhák. Kísérőm felhívta rá a figyelmemet, hogy a tér egyfelé szűkül, s végül egy keskeny, méternyi széles kapuba torkollik, amelyen egyszerre csak egy marha fér át. Amikor ezt megnyitják, a föltorlódott marhák meglódnak, megpróbálnak áttörni a nyíláson. A hátulsók taszigálják az elülsőket; az út egyre szűkül, a nyomás egyre nő. A kimerült jószágok egyenként érkeznek

meg a hatalmas, tíz méter átmérőjű forgórongra, ahol egy mészáros pillanatok alatt megláncolja és letaglózza őket, s míg az elkábult marha folytatja halálos útját, már érkezik is helyébe a következő.

Önként mentek vágóhídra a barátaim is. Taszigálni sem kellett őket, még villamosjegyet is váltottak. Hatszáz behívott zsidó ügyvéd vesztette életét 1944-ben, amint erről az ügyvédi kamarában a második világháború után elhelyezett emléktábla tanúskodik. Sokuk elkerülhetett volna a dicső mártírhalált, ha nem vesz tudomást a Zsidó Tanács behívójáról.

Az én elhatározásom egy pillanatra sem ingott meg: ha behívót kapok, a fülem botját se mozgatom. De mit tegyek akkor, ha a feleségemet, a két fiamat vagy az egész családomat fogják le helyettem? Nem érhetem be félmegoldással: mindnyájunknak el kell tűnnünk.

Az értelmiségi nagyon nehezen szakad el megszokott életformájától, az embert ezer szál köti szokásos életmódjához. A lakás, a bútorok, a képek a falon: potomság mindegyik, de a legtöbb ember képtelen elszakadni az ilyen kacattól. Különben is, mi lenne Fanni nénivel, aki minden vasárnap eljön hozzánk ebédre?

Csak most értettem meg igazán a latin mondást: *navigare necesse est, vivere non est necesse*.⁸ A lakás szükséges, az élet nem szükséges.

Négyéves katonaságom és hosszú hadifogságom fontos iskolának bizonyult, ott megtanulhattam, hogy a legfőbb érték a pusztán élet. Nekem ezért most könnyű volt a szakítás a polgári életformával.

Igaz, hogy egy ilyen lépéssel megszegem a törvényt. A jogászokat arra tanítják, hogy mindig a fennálló jogrend keretein belül cselekedjenek. A törvényt értelmezhetjük saját javunkra, de ha megszegjük, a társadalom ellenségévé válunk. Ám ügyvédként ismertem a „szükség törvényt bont” és a jogos önvédelem kategóriáit is. Úgy éreztem, erkölcs és jog engem támogat, ha nem engedelmeskedem az állam jogtalan, fenyegető rendeleteinek. Magam akartam kezembe venni családom sorsát.

Már régóta játszottam azzal a gondolattal, hogy írok egy könyvet ilyen címmel: *Mindenki felelős: Gondolatok az államközi jog reformjáról*. Véleményem szerint addig nem lesz egészséges a nemzetközi élet, amíg nem változik meg a mostani felfogás az államok szuverenitásáról. A szédítő technikai fejlődés elavulttá és tarthatatlanná tette az alapos revízióra szoruló mostani fel-

fogást. Határt kellene szabni a nemzetállamok korlátlan hatalmának. A törvények egyes erkölcsi szabályokat formába öntenek ugyan, de az igazságosság bizonyos alapelveit egyetlen államnak sem volna szabad semmibe vennie. Ha egy állam alapvető emberi jogokat sért, akkor más államoknak legyen nemcsak joguk, hanem kötelességük is beavatkozni emennek a belügyeibe. Egyetlen államnak sincs joga polgárainak bármely csoportját megfosztania állampolgári jogaitól, rabszolgaként kezelni, elpusztítani őket. Pontos leírásban soroltam föl, hogy milyen esetekben lenne elvárható a beavatkozás az egyes államok belügyeibe. A védtelen egyént meg kell óvni emberi jogainak sárba tiprásától, a kegyetlenségektől stb.

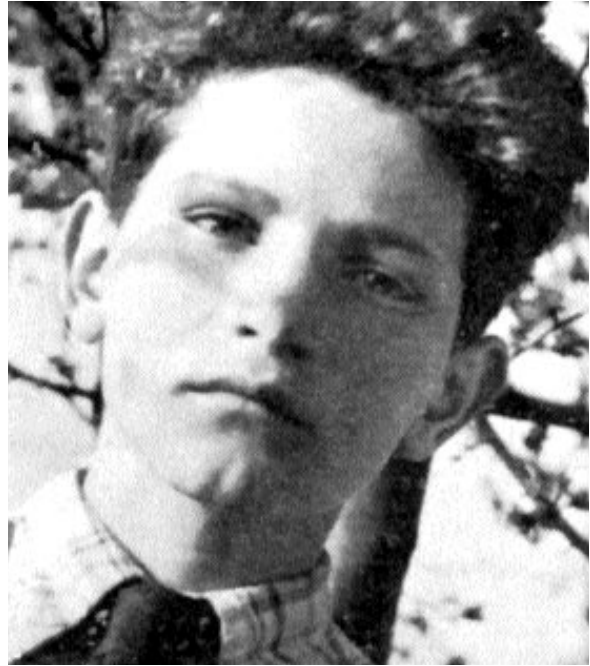
S ami igaz az államokra, az igaz az egyénekre nézve is. Az állampolgárnak nem szabad beletörődnie, hogy az állam igazságtalanul vagy önkényesen bánjék vele. Ha állami igazságtalanság veszélyezteti az életét, erkölcsi joga az ellenszegülés. Szélsőséges esetben a jogos önvédelem elve ezt még jogilag is igazolja. A nagy német klasszikus, Friedrich Schiller így fogalmazta meg e gondolatot:

*Határa van a zsarnokságnak is.
Ha jogra nem talál az elnyomott,
És terbe tűrhetetlen – fölfelé nyúl,
Mérészen bízva, föl, az ég felé,
S a földre hozza le örök jogát –
Ott függ az fent, s el nem rabolható,
És sérthetetlen, mint a csillagok.⁹*

A könyvet sohasem írtam meg, de legalább leisztultak a témával kapcsolatos gondolataim.

Számomra a hatályos törvények a németek bevonulása napján erkölcsi alapjukat veszítették, s így aztán habozás nélkül vettem semmibe őket. Csakis az számított, hogyan vészeli át a következő néhány hetet. Azt egy pillanatig sem gondoltam, hogy a német megszállás ennél tovább is tarthat.

Veszély idején az a legnagyobb baj, hogy az emberek képtelenek választani a kínálkozó sok rossz lehetőség között. Én tisztán láttam: a következő pár hónapot csakis úgy élhetjük túl, ha nem zsidóként élünk. Ha társaságba mentem, mindig azt puhatoltam, hogyan fogadják ezeket a gondolataimat, milyen ellenvetések hangzanak el. Jól emlékszem egy beszélgetésre Radnóti nevű gyermekorvos barátomnál, április elején. Mint mindig, ezúttal is szóba hoztam Hit-

Pali, 1940

lert és a zsidókérdést. Egy kövér fényképész, akit testméretei miatt csak Dagainak becéztünk, váratlanul így szólt:

– Gondoltatok már arra, hogy milyen lehet Hitler emberileg?

– Ugyan milyen ember az, akinek az agyában egy egész nép kiirtásának a gondolata fogant meg pusztán azért, mert ki nem állhatja őket? Az biztos, hogy nem jó ember az ilyen – felelte a féllábú Oszti. – Elmebeteg, megalomániás.

– Megalomániás hát – jegyezte meg valaki –, de van is rá alapja.

Most orvos barátom ragadta magához a szót, aki szerette a görög filozófia magaslatából ki nyilatkoztatni véleményét.

– Hitlerre illik a görög mondás: *korosz, hübrisz, até* – a gög kihívja a bukást.¹⁰ Hitlert a sikerei elbizakodottá, gögössé teszik, de őt is eléri majd a diktátorok közös sorsa, a *katasztrófa*.

Alig vártam, hogy én is szóhoz jussak:

– Épp ez az érdekes Hitler viselkedésében: a szavaiban még a győzelmei csúcán is mindig érződik valami homályos nyugtalanság, valami sötét sejtés, hogy nem lesz jó vége annak, amire vállalkozott. Még legnagyobb diadala, Franciaország legyűrése idején is átszínezte a beszédeit valami sötét előérzet arról, hogy rossz vége lesz a dolognak. Amikor az egész európai kontinens – így szokta mondani – a lábai előtt hever, ő a saját kapitulációjáról beszél. Hát nem

furcsa? *Ich werde nicht kapitulieren, nur fünf Minuten nach Zwölf*: nem adom meg magam, csak éjfél után öt perccel. A szavai mutatják, hogy maga sem bízik az ügye sikerében.¹¹ Hát akkor miért higgyünk neki éppen mi, akiket ki akar irtani?

Most ismét Dagi szólalt meg, aki az életben mindent kompromisszumos alapon próbált megoldani:

– Nem lehet, hogy Hitler változtat a zsidók iránti magatartásán, vagy hogy a nyugati hatalmak rákényszerítik erre? – fordult hozzám.

– Az a baj, hogy a nyugati hatalmak csak veszély, vagyis háború idején működnek együtt. Békeidőben mindenki a saját szakállára cselekszik.

– Talán a világ közvéleménye hatást gyakorolhat Hitlerre – erősködött a fényképész.

– A világ közvéleménye mára súlytalanná vált. Az igaz, hogy a demokráciák függenek saját közvéleményüktől, de sem az állampolgárokat, sem a fiatalokat nem nevelik arra, hogy fontosabbnak tartásák a nemzetközi ügyeket a nemzetiéknél. A nyugati hatalmaknak már 1934-ben sarkukra kellett volna állniuk, már akkor meg kellett volna büntetniük Hitlert, amikor Röhm és Schleicher¹² agyonlövésével felszámolt minden belső ellenzékét, vagy amikor a zsidók üldözésébe kezdett. Ha a világ akkor határozottan és tartósan föllép az ilyen kirívó jogsértések ellen, Hitler ma nem Németország ura. Ám az akkori angol miniszterelnök, Baldwin kijelentette: „Anglia nem lesz Európa csendőre”.¹³ És a nyugati demokráciák a kisujjukat sem mozdították, pedig akkor még egyszerű rendőri fellépéssel is útját állhatták volna Hitlernek – csak hogy az ezzel járó minimális költséget is sajnálták. Ennek a felfogásnak a következménye, hogy ma, a világháború negyedik évében Nagy-Britannia hatalmas vérvesztések után a pusztá létéért küzd. A nyugati hatalmak már elkéstek. Hitler vezérmotívuma nem a gőg, hanem a düh, és a harag rossz tanácsadó. Mert kicsodán töltheti ki a dühét Hitler? Az amerikaiakon? A briteken? Ahhoz előbb le kellene győznie őket, ami nem gyerekjáték. Annál könnyebb a zsidókon, a cigányokon és a szerencsétlen hadifoglyokon kitöltenie a haragját. Ők nem tudnak védekezni. Hiú remény, hogy Hitler valaha is változtatna a zsidóellenes politikáján. Miért kímélné jobban a zsidókat, mint a németeket? Hiszen a német ifjúság színe-javát már feláldozta hagymázos látomásainak oltá-

Gyuri, a nagymama. Pali, 1943

rán! Ha Hitler nem veszi a szívére a *Deutsche Jugend* pusztulását, akkor a zsidók miatt ugyan nem fog megszakadni a szíve. Programjában a zsidók elpusztítása az egyetlen olyan pont, amely a legkisebb ellenállás törvénye szerint kivitelezhető.

– Senki és semmi nem fog megvédeni minket Hitlertől – vontam le a következtetést. – Csakis magunkra számíthatunk, egyedül kell szembenéznünk a fenyegetéssel. S mivel Hitler dühének nem állhatunk ellent, kénytelenek leszünk elrejtőzni előle.

Nem tudom, sikerült-e meggyőzőnöm a testes fényképészt, de saját magamat biztosan.

Az ilyesfajta beszélgetéseknek megvolt a maguk haszna, mert új szempontokat, ötleteket és lehetőségeket villantottak fel, de javarészt mégis csak üres szavak hangzottak el.

Nem elég elhatározni valamit: fontosabb, hogy az elhatározást végre is hajtsuk.

JEGYZETEK

¹ Gilbert (Gilbert, Martin: *The Holocaust: A History of the Jews of Europe During the Second World War*. New York: Henry Holt, 1985, 89) a lengyel zsidók jövőjéről döntő (ill. őket halálra ítéelő) hírhedt berlini találkozóra (1939. szept. 21.) vezető vissza a zsidótanácsok (*Judenrat*) eredetét. L. Gilbert *passim* arról, hogyan használták föl a németek a továbbiakban e tanácsokat. Hatékonyságukról l. Yahil, Leni: *The Holocaust: The Fate of European Jewry*, 1990, 238–239.

² A budapesti zsidó hitközség székhelye már 1891 óta a Síp utca 12.-ben van (Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai Viktória, Strbik Andrea: *A zsidó Budapest*. Városháza/MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995, 350–353. o.).

³ Az 1877-ben épült Országos Rabbiképző Intézet, mely ma is rabbiképzőként működik, a József körút, Bérkocsis utca, Gutenberg tér és Rökl Szilárd utca közötti háztömböt foglalja el. Történetéről l. Frojimovics, 302–311. o. 1944. március 21-től kezdve az épület kisegítő toloncházként szolgált: a németek kb. kétszáz prominens zsidót tartottak itt fogva túszként. A fogolyállomány összetétele havonta-kéthavonta változott, mert a feleslegessé vált túszoikat mindig Auschwitzba deportálták (Frojimovics, 529. o.).

⁴ A behívókat újságíróknak, ügyvédeknek és más hivatások művelőinek küldték ki: „sokuk számára ez volt az első megálló Auschwitz felé” (R. L. Braham: *A magyar Holocaust I–II*. Gondolat, 1988. I. 330).

⁵ Ez a történet csak a Bogyo-féle fordításban szerepel, az első eszperantó kiadásban nem. George Soros kissé eltérően számol be a történetekről.

⁶ Az ellenállás hiányát Yahil (i. m., 508) így kommentálja: „A körülmények forradalmi változása ellenére a [budapesti] zsidók továbbra is úgy viselkedtek, mintha az évtizedek óta megszokott kétértelmű magyar hozzáállásra kellene számítaniuk. Valahogy nem fogták fel, hogy a németek egyik pillanatról a másikba sutba vágta minden konvenciót, és magyar bűntársaikkal együtt egészen más elvek alapján járnak el.”

⁷ Szerzőnk az 1928-as amerikai turistaútja során tett látogatást a Swift és Armournál, ennél az Amerika-szerzte már az 1870-es évek óta ismert húsipari cégnél. Soros a New York-i, Riverside Drive-i Kossuth-szobor március 15-i fölavatása alkalmából szervezett „nemzeti Kossuth-zarándoklaton” vett részt. A zárandokok Cherbourgól, ill. Triesztből hajóztak át New Yorkba, ahová 1928. március 13-án és 14-én érkeztek meg. Különös véletlen, hogy a 488 zárandok egyike, Soros utastársa volt Endre László akkori gödöllői főszolgabíró, 1944-ben Eichmann egyik fő bűnsegéde is. A zárandokok Washington–Pittsburgh–Cleveland–Buffalo–Niagara–Boston körút után (szerzőnk eközben tehetett chicagói kitérőt) március 30-án szálltak újból hajóra New Yorkban. Az ilyesfajta gyárlátogatások korabeli népszerűségéről l. Harris, Neil: *Building Lives: Constructing Rites and Passages*. New Haven: Yale University Press. 1999, 94. A zárandokok csoportosan is tettek gyárlátogatást: a Pittsburgh melletti, homesteadi Carnegie-acélgyárban és a buffalói autógumigyárban. Soros Tivadar 1939-ben járt újra az Egyesült Államokban, azzal a szándékkal, hogy bécsi és berlini ingatlanait eladva javítson családjára anyagi helyzetén és kilátásain. Visszatérve Svájcban találkozott családtagjaival, és komolyan megtárgyalták, hogy kivándoroljanak-e Amerikába. A nemleges döntés fő oka az volt, hogy nem tudtak megállapodásra jutni a berlini ingatlanok eladásáról: Tivadar anyósa kevesellte a legjobb ajánlatot, amely a békebeli értéknek csupán a fele körül mozgott.

⁸ Plutarkhosz által Gnaeus Pompeius Magnus római államférfinak (i. e. 106–48) tulajdonított mondás: „Hajózni szükséges, élni nem szükséges.” Eredeti szövegösszefüggése: Pompeius e szavakkal bátorította tengerészeit, hogy a heves viharok fittyet hányva fussanak ki a kikötőből.

⁹ Friedrich Schiller: *Tell Vilmos*, 2.2. Vas István fordítása.

¹⁰ Az ókori görög felfogás szerint a *korosz* (túlzott gazdagság és siker) hajlamossá tesz a *bübriszre* (istenkísértő elbizakodottság), ami végül *atéhoz* (elvakultságból, meggondolatlan tettekből következő végromlás) vezet.

¹¹ Így gondolja Lukacs is (Lukacs, John: *A történelmi Hitler*, Európa. 1998. 168–169. o.), aki Masert (Maser, Werner: *Adolf Hitler: Legende, Mythos, Wirklichkeit*. München/Esslingen: Bechtle. 1971, 254) idézi: „Hitler már 1941 novemberében – vagyis mielőtt a német hadsereg megtorpant Moszkvánál és még Pearl Harbor előtt – tudta, hogy már nem nyerheti meg a háborút; pontosabban az ő háborúját, azt, amelyre kezdettől fogva készült és amelyet meg akart nyerni. (...) A fanatizmustól elvakult Hitler portréja, aki a végsőkig hiszi, hogy nem fogja, mert nem tudja elveszíteni a háborút, leegyszerűsített és nagyjából hamis.” De az, hogy Hitler szinte monomániásan fölelegette saját kapitulációját, éppen arra is utalt, hogy a végsőkig akart harcolni: „Hitler már hatalomra jutásától fogva mindújra kijelentette, hogy soha nem fogja megadni magát, és 1945 elején erről biztosította Luftwaffe-adjutánsát, Nicolaus von Beelow-t: »Lehet, hogy vereséget szenvedünk. De akkor egy egész világot ragadunk magunkkal.«” (Fest, Joachim: *Der Untergang: Hitler und das Ende des Dritten Reiches*. Berlin: Alexander Fest Verlag. 2002, előszó) A szerzőnk említette idézet – ebben vagy hasonló formában – 1942. nov. 8-án hangzott el a müncheni Bürgerbräu-pincében, az 1923-as müncheni „sörpuccs” évfordulóján hagyományosan megtartott Hitler-beszédek egyikében.

¹² Kurt von Schleicher (1882–1954), befolyásos tábornok, hadügyminiszter Franz von Papen alatt; ennek utódja, ill. Hitler elődje a kancellári székben. Ernst Röhm (1887–1954) Hitler legelső híveinek egyike volt, aki rohamcsapatok szervezésével járult hozzá az 1933-as hatalomátvétellelhez szükséges hangulat megteremtéséhez. 1934-ben Hitler-ellenes összeesküvés vádjával végezték ki. A náci vezetők véres tisztogatásra használták föl az alkalmat: vélt vagy valóságos ellenzékietek tettek el láb alól, köztük von Schleichert is.

¹³ Stanley Baldwin (1867–1947) brit miniszterelnök volt 1923–1931, majd 1935–1937 között. Sokat bírálták azzal, hogy alábecsüli a náci fenyegetést.

Az első próbálkozások

Mindenekelőtt szert kellett tennem a szükséges iratokra. Számba vettem keresztény barátaimat, eszperantista ismerőseimet, hogy kitől szerezhetnék be megfelelő papírokat. Eszembe jutott egy eszperantista barátom, aki mindig pénzzavarral küzdött. Fölhívtam telefonon, hiszen ez könnyebb volt, mint fölkeresni távoli lakásán, márpedig én mindig az „energetikai imperativus”¹ szellemében igyekeztem eljárni: törekedjünk legkisebb befektetéssel a legnagyobb eredményre. Belevágtam:

– Itt az alkalom a könnyű pénzszerzésre. Egy gazdag ügyfelem személyazonossági papírokat szeretne. Terád gondoltam. A kockázat semmi, hisz egyszerűen bejelentem a rendőrségen, hogy

ellopták a papírjaidat. Több ezer pengőt kereshetsz. Gondold meg.

Megígérte, hogy megfontolja az ajánlatot, de soha nem jelentkezett. Viselkedését nem írhatam a zsidó sors iránti érzéketlenség számlájára, hiszen nagy humanista volt az illető. Talán nem vette a lelkére, hogy ilyen módon szerezzen pénzt, vagy megorrolt rám, mert annak idején, a *Literatura Mondo* szerkesztőjeként párszor meghúztam az írásait.²

Több szerencsével jártam egy másik ismerősömnél, egy baloldali újságírónál, aki szívből gyűlölte a németeket. Ő habozás nélkül megígérte, hogy átadja nekem a felesége és a saját iratait. Másnap korán reggel csörgött a telefon:

– Ne haragudj, hogy ilyen korán hívlak. Egész éjjel nem aludtam. Nem merem odaadni neked a papírjainkat. Te is tudod, hogy minden lépésemet figyelik. Ha megtalálnák nálad az irataimat, senki se hinné, hogy pusztán véletlenről van szó.

Rögtön átláttam, hogy nem számíthatok rá. Ha netán mégis átadná az iratait, nyugtalanságában bármikor visszakérhetne mindent. A bátorság megfoghatatlan tulajdonság: valaki vagy bátor, vagy nem az. Ha gyáva ember próbál meg hősködni, az mindig balul sül el. Így hát azt mondtam barátomnak, hogy ilyen körülmények között jobb, ha megtartja a papírjait, és megköszöntem a jóindulatát. Mivel tisztelem azokat, akik bátran bevallják gyávaságukat, eszembe sem jutott, hogy szemrehányást tegyek. De ő egyre csak mentegetőzött, elmondta, mennyire sajnálja, hogy nem segíthet bajba került emberekben – a végén még nekem kellett megvigasztalnom gyávaságáért.⁵

Első kudarcaimat elkönnyelve most távolabbi ismerőseimnél kezdtem próbálkozni. Eszembe jutott egy mosolygós, rokonszenves kéményszerű, aki havonta behozta az irodámba a kezelemében lévő bérházak kéménytisztítási számláját. Mindig szívesen diskuráltam el ezzel a pi-

Gyuri Angliában, még nem diákként, 1947

rospozsgás, vidám fickóval. Egyik beszélgetésünk alkalmával megemlítette, hogy ült már néhány hónapot „államellenes” tevékenységért. Meglehet, neki sincs ínyére a rendszer, s talán szívesen lenne segítségemre. Alkalmat kerestem, hogy találkozzam vele. Nagy nehezen kiderítettem a lakáscímét, és elkezdtem korán reggel a háza körül őgyelegni, hogy „véletlenül” összefussunk. Egy reggel végre egymásba is botlottunk. Mindketten megörültünk a találkozásnak. A szokásos köszönés és udvariaskodás után rákérdeztem:

– Nem tudna segíteni nekem egy zsidó ügyben?
 – Hogyan tudnék én segíteni? – lepődött meg.
 – Hát úgy, ha hajlandó volna átadni a személyi iratait.

Mint a minap eszperantista barátomnak, most neki is elmagyaráztam, hogy a dolog szinte semmilyen kockázattal nem jár.

– Jaj, doktor úr, hagyjon engem, én már egyszer megégettem magam!

Barátságban köszöntünk el egymástól. Nem kételkedtem benne, hogy becsületes, jószívű ember. Mégis rossz szájjal váltam el tőle.

Múltak a napok, s én semmit nem tudtam fölmutatni. Feleségem egyre szemrehányóbban tekintett rám, amikor esténként beszámoltam ott-hon a dolgok állásáról. Szomorúan állapítottam meg, hogy nejem és gyermekeim túlzottan bíznak az én befolyásomban, s lustaságom és nemtörődömöm számlájára írják, hogy nem történik semmi. Nem mondták ki, de éreztem, hogy így gondolják.

Mind fullasztóbb lett a légkör. Egyre több híresztelés szólt rablásokról, kínzásokról, eltűnésekről. Nem vált be az a reményem, hogy Horthy kormányzó a magyar állam önállóságának legalább a látszatát megpróbálja fönntartani. A román és finn események⁴ láttán úgy véltem, hogy a németek számára a zsidókérdés a látszat ellenére is másodrendű fontosságú, s lesznek még engedékenyebbek is, ha rákényszerülnek. Azt hittem, hogy ha Horthy a zsidók deportálása miatt – akik mégiscsak magyar állampolgárok – kilátásba helyezi a lemondását, akkor a németek nem erősködnek tovább. De Horthyban föl sem merült a lemondás gondolata. Most nem izgatta az állam önállósága. Horthy az a fajta „kemény” ember volt, aki nyugodt időben – bizonyos korlátok között – teszi a kötelességét, ám vészterhes helyzetben nem vállalja a döntés ódiumát. Mások még nálam is elítélőbb véleménnyel vannak róla.

Horthy számára minden zsidó *vogelfrei* lett. Eddig soha nem gondoltam bele, milyen borzasztó jelentéssel bír ez a szép szó: „szabad, mint a madár”.⁵ De miféle szabadsága van a madárnak? Mindenki lelőheti, elpusztíthatja. Nem védi törvény. Olyat még nem hallottam, hogy egy madár panaszt tett volna. Most nekünk is ilyen sorsot szántak – illetve még rosszabbat, mert mi repülni sem tudtunk.

Két héttel azután, hogy bejöttek a németek, 1944. április 5-én már meg is jelent rendeletben, hogy a zsidók kötelesek sárga csillaggal megkülönböztetni magukat. Zsidó nem járhat többé nyilvános helyre: parkba, étterembe, uszodába. Zsidónak nem lehet keresztény alkalmazottja vagy cselédje. Zsidónak még a nyilvános telefonok használata is tilos. Ha egy zsidó nem tartja be a rendelkezéseket, deportálják. Ez új volt nekünk, senki nem tudta, miféle száműzetést takar ez a szó. A legsötétebb lehetőségek között csaponghatott a képzelet.⁶

Sárga csillag nélkül veszélyes volt az utcára menni. Munkaidőben még sárga csillaggal is kockázatos volt, mert akit igazoltatáskor elkaptak, azt munkanélküliként deportálták. A legbiztonságosabbak – ha még szó lehetett biztonságról – a reggeli órák voltak, hat és kilenc között. Hogy miért? A gyárakban és üzemekben hajnalban kezdődött a műszak. Az irodák kilenc órákor nyitottak. Aki sárgacsillagos ilyenkor az utcán volt, arról azt lehetett gondolni, hogy munkába megy. Nekem már le kellett adnom az ügyvédi papírjaimat, a kulcsaimat és a pecsétjeimet a kijelölt keresztény ügyvivőnek, úgyhogy voltaképp már munkanélküli voltam.

Aznap, amikor a sárga csillagot bevezették, korán reggel villamosozni hívtam a kisebbik fiamat. Mondhatni, tanulmányútra indultunk. Könnyen ráállt, hogy együtt mérjük fel, mit tart a közvélemény az emberi jogok e durva megsértéséről. A villamoson az emberek kissé komorabb képet vágtak, mint máskor – de talán egyszerűen csak álmosak voltak. Mindenki úgy tett, mintha nem venné észre, hogy léteznek férfiak, nők és gyermekek, akik sárga csillagot hordanak a mellükön. Csak egy utastól hallottam sértő megjegyzést:

– Né, arról a szőke kölökről meg nem mondtam volna, hogy zsidógyerek!

Inkább tréfás, mint sértő szándékot hallottam ki a megjegyzéséből. Szinte még örültem is neki, tekintve, hogy milyen terveim voltak a családdal.

Később azonban a zsúfolt villamoson fiam akaratlanul útját állta egy felszállónak.⁷

– Mért állod el a helyet, malacpofa? – ripakodott rá az ismeretlen.

Sietve megnyugtattam a fiam:

– Ne zavartasd magad. Ne foglalkozz olyanokkal, akik nem tudnak viselkedni.

Fiam azonban erősködött, hogy a megjegyzés nem is rá vonatkozik, hanem énrám!

– Hiszen ha én malac vagyok, akkor micsoda az apám? – vigyorgott.

Elvitatkoztunk rajta, hogy kit sért inkább a „malacpofa” szó: az utódot-e vagy a nemzőatyát? Általában véve mégis elégedettek voltak az emberek viselkedésével, és jókedvünkben gyalog mentünk hazáig.

Egy másik reggeli sétám alkalmával régi barátomba, Soldba ütköztem, akivel a régi szép időkben a Ritz vagy a Hungária halljában szoktuk együtt inni az ötórás teát. Sold épp olyan szenvedélyes táncos volt, amilyen megrögzött néző voltam én. Amikor beszámoltam neki gondjaimról és terveimről, válaszából rögtön rájöttem, hogy megtaláltam történetem hőstét.

– Bízd csak ide, nekem ez gyerekjáték. Vannak keresztény barátnőim, jó pár táncpartnerem szívesen segít bármiben.

Tüstént megrendeltem nála hatféle iratot: születési és anyakönyvi kivonatot, és ugyanezt a szülők vonatkozásában. Másnap a megbeszélte időpontban meghozta lakásomra a papírokat, és potom összeget, hatszáz pengőt (akkoriban 20 dollár) kért értük. Amikor később tüzetesen átnéztem az iratokat, láttam, hogy életkor szerint mindegyik megfelel, de foglalkozására nézve a

Soros Tivadar és Erzsébet a Lupa-szigetij nyaralójuk előtt

férfi kántortanító. Gyermekként falun éltem, így jól tudtam, hogy a kántortanító nemcsak tanít, hanem a templomban is énekel.

Nem fűlött a fogam a dologhoz, nem tudtam eldönteni, tanuljak-e be néhány éneket vagy inkább a megnémult kántor szerepét adjam.

Amikor alaposabban elbeszélgettünk, kiderült, hogy Sold barátom igazi kincsesbánya, mert tud szerezni kitöltetlen, pecsétetes be- és kijelentő űrlapokat is. Magyarországon az volt az előírás, hogy minden lakóhelyváltást be kell jelenteni a rendőrségen. Az új lakhelyre csak akkor lehetett bejelentkezni, ha az illetőnek már kezében volt a pecsétetes papiros arról, hogy elhagyta előző lakóhelyét. A hamis személyi iratokhoz hamis kijelentőkön át vezetett az út. Így aztán kapva kaptam a ritka alkalmon:

– Hozzál nekem száz darab kijelentőt!

– Száz túl sok, annyit nem tudok hozni.

– Nem értem, miért lenne sok. Ha az ismerősöd a rendőrségen titokban magához tudja venni a pecsétet, akkor a pecsételés már igazán semmisség.

Heves győzködésem közben pecsétnyomkodást utánzó mozdulatokkal csapkodtam az asztalt.

– Lehetetlen – makacsolta meg magát.

– Sok ismerősöm van, hozzá legalább nyolcvan.

A fejét rázta.

– Hozzál hatvanat.

Fejrázás.

– Akkor negyvenet, vagy ahányat tudsz – adtam be a derekam.

Csupán öt darabot hozott, és egyenként csak öt pengőt kért – jóformán ingyen adta. Megint kértem, hozzon még – megint a fejét rázta. Más javaslatot tett. Van egy nyomdász barátja, annak révén tudna szerezni vitézi oklevelet.

Hogy ez mi volt? A Vitézi Rendet, ezt az antikommunista szervezetet Horthy az első világháború után, Kun Béla kommunista rendszerének bukása nyomán hozta létre, hogy ezzel is megjutalmazza az őt a hatalomba segítő jobboldali elemeket. A jobbra húzó parlament támogatásával alapította meg a modern korban egyedülálló, a középkori céhekre hajazó Vitézi Rendet. A vitézzé avatás olyan ünnepélyes szertartás volt, mint a középkorban a lovaggá ütés. Zsidó természetesen nem kerülhetett be ebbe a felső kasztok számára fenntartott testületbe.⁸

– A tagságot igazoló oklevelet különleges papírra nyomják – magyarázta barátom. – A papír

beszerzése, a szöveg kiszedése rendkívüli munka. Meg kell jegyeznem, hogy nyomdatechnikai nehézségek miatt az eredeti okmányon lévő domborművű körpecsét helyett csak szimpla pecsétet tudok szállítani.

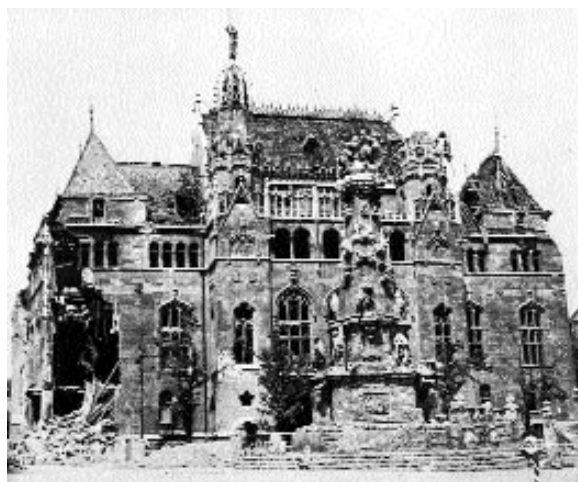
Még sohasem láttam vitézi oklevelet, se domborművű körpecsétet, se anélkül. Egy csöppet sem vágytam ilyenre, mert rossz tapasztalataim voltak az ilyesféle dokumentumokkal.

A magyar kommunista rendszer összeomlása idején orosz hadifogságban voltam, és még jól emlékeztem rá, mi történt 1920-ban Irkutszkban: Kolcsak, a fehérek generálisa egész Szibériát mozgósította, hogy föltartóztassa a fenyegetően közeledő Vörös Hadsereget. Néhány irkutszki zsidó mindenáron ki akart bújni a hadkötelesség alól. Katonáskodni nem szerettek, a két rossz közül pedig amúgy is a vörösöket találták kevésbé ellenszenvesnek. Nem sajnálták a pénzt, hogy fölvetessék magukat a fehérek kémelhárító részlegének névsorára, hiszen ilyen igazolvány birtokában nem lehetett hadra fogni őket. No de mi történt? A Vörös Hadsereg megverte a fehéreket. Kezükbe került a kémelhárító részleg névsora. A listán rajta voltak a zsidók is. A bolsevikok ezeket az ügynököket tekintették legádázabb ellenségüknek. Hiába érveltek a szerencsétlen zsidók, hogy ők nem kémkedtek, csak névleg szerepeltek a listán. Nem volt kegyelem. Mind egy szálig kivégezték, vagy ahogy az oroszok mondják, „likvidálták” őket. (A bolsevikok nem kedvelték a rút „kivégzés” szót.)

Nejem, akit nem zavartak ilyen emlékek, azt javasolta, szóljak a vitézi oklevélről a Barabás testvéreknek. Ezek a fivérek – nejem rokonai –

Budapest, háborús sebhelyek

Fotó: Associated Press

már régebben kitértek, és dúsgazdag gyáros létkre valódi főrendek módjára éltek. Őket biztosan érdekelné egy vitézi oklevél.

Feleségemnek igaza volt. A fiatalabbik Barabás testvér előtt hangsúlyoztam, hogy az oklevelek tökéletlenek, mert hiányzik róluk a körpecsét.

– Annyi baj legyen. Az a lényeg, hogy legyen valami fegyver a kezünkben, illetve a zsebünkben.

10 000 pengőt helyezett kilátásba, ha mindkettőjüknek szerzek egy-egy oklevelet. Jól ismertem a két testvért: szorgalmas, tehetséges, ám roppant takarékos emberek voltak, a fogukhoz verték a garast. Nagyon tarthattak a jövőtől, ha annyira megváltoztak, hogy ekkora összeget voltak készek áldozni egy kétes értékű, sőt talán értéktelen iratért. Még nagyobb lett a meglepetésem, amikor meghallottam, hogy Sold 1000 pengőt kér a papírokért. Rögtön megrendeltem a hamisítványokat, és alig vártam, hogy értesíthessem ügyfeleimet az elkészültükről. Barabás maga jött föl az iratokért a lakásomra. Most hökkentem csak meg igazán. Két köteg bankót, összesen 20 000 pengőt tett le az asztalra. Úgy meglepődtem, hogy az egyik köteget rögtön visszaadtam neki. Elmagyarázta, hogy azt hitte, a papírok egyenként kerülnek 10 000 pengőbe. 19 000 pengő helyett így csak 9000-et kerestem, de ez is jó darabig fedezte a megélhetésünket. Hónapokig szó szerint ebből a váratlan bevételből éltünk, hiszen más jövedelmem már nem volt.

Ügyvédi gyakorlatomat, mint minden zsidónak, nekem is be kellett szüntetnem. Az ingatlankezelést viszont csodálatos módon egyelőre elfelejtették betiltani, így néhány hétig még ingatlankezelő maradhattam.

Az egyik házamban a hat emeletből a felső hármat egy nagyvállalat, a csepeli vámszabad kikötő bérelte az irodáinak. Egy nap rám telefonált az igazgató, maga is ügyvéd, sőt parlamenti képviselő:

– Kedves kolléga, miért nem fűtik az irodákat?

– A helyiségeket az előírások szerint fűtik. A legutóbbi rendelet azt írja elő, hogy tüzelőhiány miatt csak 16 fokra szabad felfűteni a szobákat.

– Kérem, utasítsa őket, hogy fűtsenek jobban!

– Én senki kedvéért nem szegem meg az előírásokat.

– Maga úgy beszél, mintha már itt volnának az angolok!

Semmi okom nem volt rá, hogy gorombáskodjam a telefonálóval. De valami elfojtott düh élt bennem azok ellen, akik magas pozíciójukban részben felelősek voltak mindazért, ami házamban történt. A fűtési szezon már úgyis a vége felé járt, és ha csak egy szóval is megígérem Téli doktor úrnak, hogy utánanézek a kérésének, annyiban maradt volna a dolog. Ám én kiadtam az útját. Téli dühbe gurult éles hangvételemtől, és följelentett a rendőrségen. Normális körülmények között ilyesmitől nem lehetett volna rendőrségi ügy. Csakhogy a körülmények nem voltak normálisak.

Hamarosan engem és a házmestert is beidéztek a rendőrségre. Feleségem megdöbben, holtra váltan könyörgött, hogy ne menjek be, küldjek magam helyett egy árja ügyvédet, mert az a hír járja, hogy aki zsidó bemegy a rendőrségre, azt rögtön deportálják. Hogy van-e alapja ennek a pletykának, azt éppen azért nem lehetett tudni, mert a híresztelések miatt zsidók nem szívesen jártak a rendőrségre. Nejem megnyugtatóására azt találtam ki, hogy ez a híresztelés csak a főkapitányságra vonatkozik, arra a kerületi rendőrőrsre, ahová engem idéztek be, már csak azért sem, mert helyük sincs, hogy benn tartsanak. Valójában az önbecsülésem maradványainak tartoztam azzal, hogy magam nézzek szembe a veszéllyel.

Velem jött a házmester is. Először engem hívtak be, a házmestert közben az előszobában varakoztatták. Bárhogyan is izgultam, igyekeztem elleplezni bensőm feszültségét. Amikor a kihallgatósobába léptem, Téli doktor már ott volt; nyilván megbeszélte az őrsparancsnokkal, hogyan kell kezelni az ügyet. Az idős, magas rangú rendőrtszt színtelen hangon szólalt meg:

– Meg vagyok győződve, hogy nem az ügyvéd úron kell számon kérnünk a fűtést. Az ostoba házmester tehet az egészről, mert nem akkor és nem úgy fűt, ahogy kellene.

Békülékeny hangvétele ellenére valami belső kényszert éreztem, hogy ne hagyjam tévútra vinni az ügyet.

– Közölnöm kell, hogy a házmester munkájára nem lehet panasz. Én magam rendeltem el, hogy takarékosan fűtsön.

Elmagyaráztam, hogy az épületben az ott dolgozókon kívül negyven állandó lakó is van, és a tüzelőkorlátozás miatt lehetetlen éjjel-nappal fűteni.

Ekkor a tiszt behívta a házmestert is. Egyszeriben hangot váltott. Az évtizedek során hozzá-

szokott, hogy megfélemlítse az embereket.

– Figyelmeztetem: ha nem fűt rendszeren, lecsukatom!

– Engedelmeivel, én rendszeren fűtök – szabadkozott a házmester. – Soros úr már biztos elmagyarázta, hogy nincs elég szenünk a huszonnégy órás fűtéshez.

– Ne jártassa a száját! Fűtsön jobban! Leléphet!

Azzal a rendőrtiszt hozzám fordult, és udvariasan megköszönte, hogy befáradtam.

Együtt léptünk ki a házmesterrel az utcára. Én föllélegeztem, hogy nem tartottak benn. Társamban forrt a méreg az igazságtalan szemrehányás miatt. A napsütötte Duna-parton lépkedtünk. Végül én törtem meg a csendet:

– Látja, milyen nyájasan, egyenrangú félként bánt velem a rendőrtiszt meg a képviselő, pedig zsidó vagyok, míg magával, aki keresztény, de „csak” házmester, gorombák voltak, mint a pokróc.

Könnyen lemérhettem az arcán a szavaim hatását.

– Nagyon kedves, doktor úr, hogy így megvédett.

– Sajnálom, hogy nem érhettem el többet, de zsidó létemre nagyon észnél kell lennem. Emlékszik? Már tíz éve, hogy ingyen megkapta tőlem a házmesteri állást. Maga is tudja, hogy akkoriban 5000 pengőt is elkérhettem volna ezért az állásért.

Ez utóbbi megjegyzésem egyes budapesti ingatlankezelők gyakorlatára vonatkozott, akik pénzért hirdettek meg üres házmesteri állásokat. Nekem nem volt ínyemre az ilyen kereset, mert nem szívesen lettem volna lekötelezve egy házmesternek a tőle kapott összeg miatt. Amikor Balázs jelentkezett az állásra, azért vettem föl, mert megtetszett a fizimiskája. Közölte, hogy nehezen tudná fölhajtani a szükséges pénzt, mire azt feleltem, hogy az állást anélkül is megkaphatja.

– Azért választottam magát, mert maga is, a családja is szimpatikusak.

Bizony, már tíz éve ennek, de Balázs ma is éppolyan fess és jókedvű, mint mindig, és megbízhatóan látja el a munkáját. Így szóltam hozzá:

– Mi ennyi idő alatt jól kiismertük egymást. Maga is látja, hogyan bánnak a zsidókkal. De ez az örület nem tarthat örökké.

– Szégyen, hogy így bánnak a zsidókkal. Ha bármiben a doktor úr segítségére lehetek, rám számíthat.

Láttam rajta, hogy őszintén beszél. Percig sem gondolkozott az ígéletén, de láthatóan tús-

tént rájött, hogy csakugyan segíthet nekem. Úgy éreztem, hogy nyugodtan élhetek őszinte ajánlatával.

– Ha komolyan beszél, nekem most valóban kapóra jön a segítsége.

Balázs arcáról nem sokat lehetett leolvasni, de habozás nélkül így felelt:

– Én és a feleségem mindent megteszünk, amit a doktor úr kíván. Maga már épp eleget tett eddig miértünk.

Balázs pár évvel fiatalabb volt nálam, de a felesége egyidős az enyémmel. Egyetlen fia⁹ jóformán egy napon született az én nagyobbik gyerekemmel. Jó barátságban is volt a két fiú. Elmeséltem Balázsnak a tervemet, hogy hamis név alatt fogunk élni, és megkérdeztem, átadná-e nekem a családja iratait. Vele mentem a lakására, ahol rögtön előkeresett minden létező iratot és igazolványt. Lediktálta azokat az adatokat is, amelyek a hiányzó iratokhoz kelhetnek. Később igényeltem is két iratot. Végre föllélegezhettem kissé: valódi papírjaink lettek! Neki láthattam tervem megvalósításának. Többek között minden lehetséges dokumentummal elláttam feleségemet és fiaimat. Az átvett igazolványok helyébe Balázs számára tüstént újakat igényeltem a jegyzőnél.¹⁰

Ugyanaznap történt egy másik szerencsés fordulat is. Följött hozzám egy fiatalember Nyíregyházáról. Az öcsém küldte egy köteg irattal. Az iratok apám egy volt alkalmazottjától származtak, aki korra és testmagasságra nagyjából megegyezett velem. A papírok között még katonakönyv is akadt. Jól emlékeztem tulajdonosuk arcára, mert gyerekkorunkban egy osztályba jártunk. Öcsém azt akarta, hogy a fölküldött iratokkal utazzam le hozzá, hiszen egy vidéki városkában kevésbé van szem előtt az ember. Honnan is sejthette volna, hogy náluk néhány nap múlva gettóba zárják, majd Auschwitzba deportálják a zsidókat, köztük őt magát is?

Az iratokat hozó férfi vállalkozó szellemű embernek tűnt, látszott, hogy bármibe belevágna, ami pénzt hozhat a konyhára. Beszélgetésünkbe beleszóttam, hogy nem leszek szűkmarkú azokkal, akik segítenek nehéz helyzetemben. Azonnal följánlotta, hogy átmenetileg akár én, akár feleségem, sőt mindketten hozzáköltözhetünk. Csupa szolgálatkészség volt ez a vadidegen ember. Fölírtam a nevét és a címét. Figyelmeztetett, hogy csak hétvégén van otthon a családjánál, mert hét közben vidéken ügynököl. Elköszöntünk egymástól. Távozása után még egyszer át-

néztem a küldött iratokat és a katonakönyvet. Elsőrendű papír volt mindegyik. Így lett belőlem Szabó Elek. Úgy döntöttem, bajuszt növesztek.

Nagyjából tehát mindnyájan el voltunk látva személyazonossági iratokkal. Most azt kellett eldöntenünk, melyikünk mikor és hogyan tűnjön el. Én úgy véltem, nem volna okos dolog, ha a család együtt maradna. Jobb, ha különválnak, és mindenki önállóan él. Ha együtt maradunk, nagyobb a valószínűsége, hogy lebuksunk. A különválás több esélyt kínál a túlélésre.

Legsürgősebben a tizennyolc éves fiam dolgát kellett elintézni, mert ő bármely pillanatban SAS-behívót kaphatott: a zsidók nem feleltek meg katonának, de arra azért jók voltak, hogy katonai irányítás alatt munkaszolgálatra hívják be őket.¹¹ A közvélemény úgy tartotta, hogy a hadsereg az egyetlen olyan intézmény, amely nem fogja hagyni, hogy deportálják a tagjait, még a zsidó munkaszolgálatosokat sem.

El kellett döntenünk: vonuljon-e be a fiam vagy sem?

A keresztény papírjai már rendben voltak. Ha nem vonul be, keresztény diákként folytathatja az életét. Idejét jórészt könyvtárakban tölthetné. Így kerülné a feltűnést, annál is inkább, mert délelőtt kevesen járnak könyvtárba.

Magam inkább azt terveztem, hogy egy uszodával és minden más kényelemmel ellátott szállodába költözöm, ahonnan alig kellene kitennem a lábam. A Lukács fürdőre vagy a Gellért szállóra gondoltam, mert ezekben minden egy helyen van, még sportolni is lehet.

Feleségem, akit érdemeimen fölül izgatott csekélységem sorsa, erélyesen ellenezte az ötletet. Ahol sokan vannak, ott sok a kíváncsi szempár is, nagyobb az esély, hogy fölismernek, netán följelentenek. Teljesen el kell tűnnöm az emberek szeme elől.

Új tervet eszeltünk ki.

Az ingatlan kezelőjeként jól ismertem egy Eszkü téri ház alaprajzát. A házmesterben és családjában megbízhattam, hisz ők adták nekem az irataikat. A ház földszintjén, közvetlenül a légópince bejárata mellett volt egy apró, ablaktalan helyiség, ahol bútorokat tároltak. Ha ezt átépítem, kényelmesen berendezett búvóhelyen várhatom ki a hitlerizmus közeli végét. A Duna-parti ház fekvése kitűnő, egy ugrás a Rudas fürdő, ahol a reggeli órákban úszhatom is. Így a napi testedzésemről sem kell lemondanom. Éjjel meg sétálhatok az elsötétített Duna-parton.

[Soros] Tivadar és Erzsébet [Lupa-szigeti] nyaralójuk környékén Pali disszidálása után, 1949

Csakhogy egyedül unalmas a pinceélet. Ha agglegény volnék, kereshetném egy csinos, bájos hölgy társaságát is, ám házasemberként ezzel a lehetőséggel nem számolhattam.

Inkább Ozma Lajost, a híres építész és lakberendezőt¹² választottam lakótársamul. Ozma széles látókörű, olvasott, sokat látott ember volt, idősebb nálam. Már kopaszodott; tömött fekete bajszával, sárgás bőrével, mongolos vágású szemével jobban hasonlított kínai mandarinra, mint pesti zsidóra – vagy csak én láttam így. Jó barátságban voltunk a családjával is. Okos felesége, két bájos lánya volt. Ki tudja, miért, a két lány közül nekem a kisebbik, a kiszámíthatatlanul temperamentumos Zsuzsi tetszett jobban.

Egy ilyen nagy műveltségű ember társaságában, könyvekkel felszerelve nem is lesz nehéz kivárni a hitlerizmus bukását. Ellátásunkról a házmester és a felesége gondoskodik majd. Három jó vendéglő is van a közelben: a nagy múltú Kriszt, meg a Bristol és a Carlton szállodák¹⁵ modern éttermei. Mindennap máshonnan hozathatjuk az ételt – így változatosabb, és nem is tűnik fel annyira.

Megbeszéltem a tervemet Lajossal, és ő mindenbe lelkesen beleegyezett. Rögtön megbíztam, hogy építészként tegye a lehető legkényelmesebbé és -biztonságosabbá a búvóhelyünket. Gondoskodjon a megfelelő szellőzésről és világításról, de arról is, hogy ne szűrődjön ki fény, ami elárulná, hogy a félreeső kamrában lakik valaki. A folyóvízről és a vécéről sem feledkeztünk meg. A házmester szobájából elektromos vészjel mehetett a kamrába. Megegyezés szerint minél nagyobb a baj, annál hosszabban bűg a riasztó. Veszély esetén pár pillanat alatt elérhetjük az óvóhelyet, ahol egy gombnyomással egy

hatalmas vasajtó mögé zárkozhatunk. Az óvóhelyről egy másik utcára volt kijárás, itt is zárható vasajtóval. Amennyire előre lehet látni, itt nem kaphatnak el üldözők. Katonai szóhasználatlaltal: az elgondolás taktikai és stratégiai szempontból egyaránt tökéletesnek tűnt. Mindent kényelmesen kigondolhattunk, és a pénz ekkor nem játszott nagy szerepet. Tervünkön meglátstott, hogy gyerekkorunkban mindketten faltuk a Verne-könyveket.

Csak szegény anyósom – ő is ebben a házban lakott – nem értette, mire jó háborús időben ez az átépítés. Őt is biztonságba kellett helyezni valahogy. Elmagyaráztam neki, hogy mi a helyzet, milyen veszély fenyeget. Nem hitt nekem.

– Nem ölhetnek meg ártatlan embereket – makacskodott.

– Gondoljon bele, mama. Lakott magánál két szép rokon kislány, és nyomuk veszett. Hiába volt minden keresés, máig sem találtak rájuk, és nem adtak semmi életjelet.

– Dolgozni vitték őket, azért nem írhatnak. Zoltán bátyád is előkerült. Az nem lehet, hogy ártatlanokat öljenek meg, ez még a Bibliában is benne van.

Valóban nem lehet. Hiába történt minden. Hiába vagyok tisztában a tényekkel. Néha még ma is hatalmába kerít egy furcsa érzés, mely nem engedi, hogy elhiggyem a történeteket.

Április elején¹⁴ érték először légitámadások Budapestet, a város déli részét. Attól kezdve mindennap, éjjel-nappal jöttek a brit és amerikai gépek, hogy ipari célpontokat bombázzanak.¹⁵ A néphit úgy tartotta, hogy a bombázással a zsidók sanyargatását akarják megtorolni, és hogy mindaddig folytatják, amíg a gyilkos politikusok abba nem hagyják a zsidóüldözést.¹⁶

A bombatámadásokkal új helyzet állt elő. Felborult az élet mindennapi rendje. A kórházak megteltek sebesültekkel, a kibombázottakat új lakhelyre kellett költöztetni. Ezért aztán a rendőrségen olyan sok volt az új lakcímbeljelentés, hogy nem sokat foglalkoztak hamis néven bejelentkező zsidókkal.

Különös, hogy én és sorstársaim nem tartottunk a légitámadásoktól, pedig a bombázás nem volt gyerekjáték. Ezt magam is megtapasztaltam. Az első bombázás idején éppen vendégségben voltam valahol. Elég nagy társaság gyűlt össze, s hogy sokaságunk ne keltsen föltűnést, azt javasoltam, ne menjünk le az óvóhelyre, maradjunk inkább a lakásban. Kellemetlen volt hallgatni az egyre közelebbi becsapódásokat,

minden robbanásnál úgy éreztük, hogy tüstént összedől a ház. De félelmem ellenére is örültem minden újabb bombázásnak, és igyekeztem úgy intézni, hogy a légitámadások idejét jó óvóhelyen, kellemes társaságban töltssem el.

Az életünk – és általában véve a majd egymilliónyi magyar zsidóság élete – nem ezeken a bombázásokon múltott, hanem azon, hogyan dől el az orosz és a német seregek versenyfutása. Ha a németeket gyorsan lezavarják a Kárpátok ormairól, akkor Hitlernek és csatlósainak nem marad idejük, hogy végbevigyék kiirtásunk tervét.¹⁷ Ezért feszült figyelemmel követtem minden egyes orosz csapatmozdulatot, napjában többször is meghallgatva a BBC híradását. Most százvezrek élete múltott egy gyors átörésen.

ANGOLBÓL ÉS ESZPERANTÓBÓL FORDÍTOTTA:

ERTL ISTVÁN

Afenti részletek Soros Tivadar: Álarcban. Nácivilág Magyarországon című, most megjelent könyvéből való. Trezor Kiadó, Budapest, 2002.

JEGYZETEK

¹ Az ún. „energetikai imperativus” Wilhelm Ostwald német kémikus etikai normája volt: ne pocsékoljunk semmilyen energiát!

² Szerzőnk a *Literatura Mondo* c. irodalmi folyóirat alapítója és 1922–1924 között a főszerkesztője volt. Hogy ki volt az itt említett eszperantista, azt ma már aligha lehet megállapítani.

³ Ebben a bevezetésben és a fejezet több más pontján olyan részletek is szerepelnek, amelyeket csak a Bogyó-féle szöveg tartalmaz.

⁴ A szovjet seregek 1944-es előrenyomulásuk során augusztusban teljesen elfoglalták Romániát, és szeptemberben Finnország is kapitulált. Sok megfigyelő már Magyarország 1944. márciusi megszállása előtt is elkerülhetetlennek tartotta Románia és Finnország elesését – kivéve, ha a németeknek a háború politikai kontextusában sikerült volna elérniük módosulást.

⁵ A szó elsődleges, jogtörténeti jelentése éppen ez: „törvényen kívüli, szabadon üldözhető”.

⁶ A sárga csillagot bevezető rendeletet március 31-én tették közzé, és április 5-én lépett életbe. Macartney (Macartney, C. A.: *A History of Hungary 1929–1945*. Vol. 2. New York: Praeger. 1957. 278) „a nürnbergi törvények meglehetősen szolgai utánzatainak” nevezi a különböző rendelkezéseket. Ezek azért születtek miniszteri rendeletek és nem a parlament által jóváhagyott törvények formájában, mert Horthy megmondta, hogy nem ír alá zsidóellenes törvényeket. Macartney írja: „Hatéves kortól kezdve mindenkinek sárga Dávid-csillagot kellett hordania a mellén. A zsidók nem viselhetek többé semmilyen városi vagy egyéb közhivatalt, és nem kaphattak iparüzési, pl. gyógyszerészeti engedélyt. Megtiltották, hogy tanári állást vállaljanak (a külön zsidó iskolák kivételével), hogy ügyvédként, színészként, kiadóként, újságíróként dolgozzanak, kivéve két tisztán zsidó lapot (a többi zsidó újságot már megszüntették). Mivel azonban orvosokban hiány volt, ők júniusig még folytathatták a praxisukat, s csak azután kellett a zsidó páciensekre szorítkozniuk. A zsidókat kizárták a tőzsdékről és a közlekedésből. Zsidók többé nem igazgathattak kereskedőcé-

get. Azt is bejelentették, hogy a zsidókat hamarosan kizárják a bankszektorból, a Magyar Munkálatók Szövetségéből, és gyakorlatilag minden hasznos tevékenység folytatásából.” Macartney hozzászólása (i. m. 279), hogy mindez „csak előjáték volt valami sokkal rosszabbnak”, ti. a gettóba zárásnak és a deportálásnak.

⁷ Az eszperantó eredetiben a szerző két történetet gyúr egybe. Bogyo több részlettel szolgál, ezeket beledolgoztuk a szövegbe.

⁸ Ignotus (Ignotus, Paul: *Hungary: Nations of the Modern World*. New York/Washington: Praeger. 1972. 155) szerint a vörös rezsim bukása után a Vitézi Rendet azzal a céllal hozták létre, hogy egyfajta „új kismességet” teremtsenek. Célja volt, hogy megjutalmazza „azokat, akik különösen kitűntek a háborúban, az ellenforradalomban vagy más hazafias tettek révén”. „A Vitézi Rend tagjai elidegeníthetetlen földbirtokot kaptak: a kismembek akkora, amekkorából egy parasztcsalád megélhetett, a tisztek viszont négyszer-öttször annyit.” A birtokot a legidősebb fiú örökölhette. „Horthy büszkén emlegette, hogy ebbe a rendbe soha nem vettek föl zsidó származású magyart, bármilyen hazafias volt is egyébként, mert a Rendnek nemcsak a morális, hanem a faji tisztaságát is meg akarta őrizni.”

⁹ Bogyo leánygyermekét is említi.

¹⁰ Ez a történet több helyen eltér az eszperantó eredetiben, ill. a Bogyo-féle szövegben. Mi itt legtöbbször Bogyót követjük.

¹¹ Walters (Walters, E. Garrison: *The Other Europe: Eastern Europe to 1945*. Syracuse NY: Syracuse University Press. 1988. 289) leírja, milyen körülmények között sýnylódtek a zsidó munkaszólgálatosok a keleti fronton: „Igaz, hogy a frontvonalak mögött szólgáltak, de a hideg, a hiányos táplálkozás, a tüzérségi és légitámadások, sőt a partizánok betörései sok áldozatot szedtek közülük.” A munkaszólgálat maga nem volt újdonság: „Már a honvédelemről szóló 1939. II. tc. 230. §-a előírta, hogy a katonai szólgálatra alkalmatlannak minősített férfiakat közérdekű munkaszólgálatra hívják be” (Karsai László: *Holokauwt*. Pannonica, 2001. 219. o.). Beletartoztak ebbe „a cigányok, a zsidók és az ellenséges államok polgárainak tekintett személyek is. Már 1941-re 260 munkásszázad állt fel, 52 000 zsidó taggal” (Yahil, Leni: *The Holocaust: The Fate of European Jewry*, 1990, 348). A munkaszólgálatról és történetéről részletesen szól Braham (*A magyar Holocaust I-II*. Gondolat, 1988. I. 238–294. o.) és Karsai (i. m. 219–226. o.).

¹² Valójában a híres építészről, Kozma Lajosról (1884–1948) van szó, aki Sorosék nyaralószomszédja volt a Lupa-szigeten. Szerzőnk talán a Kozma család érzékenységét akarta kímélni az álnév használatával. Kozma Lajos közeli munkatársa volt az úttörő építésznek, Lajta Bélának (1873–1920), aki a szecessziót magyar motívumokkal gazdagítva igyekezett sajátosan magyar építészeti nyelvet teremteni. Kozmának az új budai ortodox zsinagógára készített terve (1928), bár végül nem valósult meg, nagy feltűnést keltett. 1935-ben ő tervezte a Weiss-féle üveg-nagykereskedés Vadász utcai székházát, az ún. Üvegházat is, amelynek csillag belső terei budapesti zsidók százainak nyújtottak menedéket, miután a cégvezető, Weiss Arthur 1944 nyarán felajánlotta az épületet a svájci konzulátusnak palesztinai kivándorlási iroda cél-

jaira. Kozma 1941-ben Ludwig Kozma néven jelentette meg *Das Neue Haus* c. könyvét Zürichben, a Girsberger kiadónál. (Ld. Frojimovics, 1995, 396–397. és 489. a budai zsinagógáról, 558–563. az Üvegházról és 136., 640. a Lajtával való együttműködésről).

¹³ Mindkét szálloda elpusztult a háborúban.

¹⁴ Április 3-án.

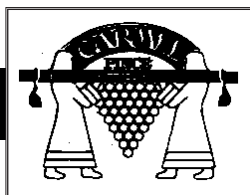
¹⁵ „Addig a Dél-Olaszországban állomásozó brit és amerikai repülőök nagyjából háborítatlanul átrepülhettek Magyarország fölé; viszonzásul nem bombázták az országot. Most ennek is vége szakadt. A brit és az amerikai repülőgépek április elején először dobtak bombákat Budapest külső, ipari övezetére.” (Lukacs, John: *A történelmi Hitler*, Európa, 1999, 232. o.)

¹⁶ A Bogyo-féle fordítás és az eszperantó szöveg itt másra helyezi a hangsúlyt. Mi az utóbbit vettük át, amelynél a Bogyo-féle változat keményebben fogalmaz: „Az emberek a légitámadásokért a zsidókat okolták: ez még ésszerű feltevésnek is tűnhetett, ha tekintetbe vesszük, hogy mi mindent hallottak a nemzetközi zsidó összeesküvésről.” Talán voltak olyan keresztény budapestiek, akik elhitték, hogy a zsidóüldözés leállítására a szövetségesek beszűntetnék a város bombázását, de a többség – ha ugyan volt többségi vélemény – valószínűleg csak annyit gondolt, hogy a zsidók valamiképp felelősek a légitámadásokért. Budapesti zsidó gyermekkoráról írt szép, szomorú emlékezésében Magda Denes is beszámol róla: nyilasok azzal vádolták a családját, hogy éjjel morzejeleket adnak le a repülőöknek (Denes, Magda: *Castles Burning: A Child's Life in War*. New York: Norton. 1997. 55–57). Bierman (Bierman, John: *Righteous Gentile: The Story of Raoul Wallenberg*. London/New York: Penguin. 1995, 62. Korábbi kiadásának magyar fordítása: *Raoul Wallenberg*. ABC, 1985) idéz a Zsidó Tanács augusztusban Romániába szökött három tagjának jelentéséből, akik szerint minden újabb bombázás után „nevetséges pletykák kaptak szárnyra, mindig ugyanarról: hogy a zsidók jeleket adnak a bombázóknak vagy rádióan tájékoztatják az ellenséget”. Másrészt Stern Samu, a Budapesti Zsidó Tanács elnöke, emlékirataiban így ír: „A Tanács elterjeszti a hírt, hogy ha gettót csinálnak, a gettót nem fogják bombázni az angolszász gépek. Viszont minden egyéb városrészt annál súlyosabban, annál kíméletlenebbül fognak elpusztítani. Ez a feldobott és egyébként légből kapott és valószínűtlen hír tökéletesen hatott.” (Schmidt Mária: *Kollaboráció vagy kooperáció? A Budapesti Zsidó Tanács*. Minerva, 1990. 77–78. o.) Elannyira, hogy Arendt (Arendt, Hannah: *Eichmann Jeruzsálemben. Tudóstás a gonosz banalitásáról*, Osiris, 2001, 226. o.) is összefüggést lát a bombázások és a zsidóüldözés között: „Július 2-án egy különösen kemény budapesti bombázás nyomatékossította a figyelmeztetést”, mármint Rooseveltt ultimátumát, hogy Magyarország állítsa le a deportálásokat.

¹⁷ Braham fölhívja rá a figyelmet, hogy az 1944-es német megszállásig Magyarország volt az egyetlen ország a német hatalmi szférában, ahol a zsidóság gyakorlatilag háborítatlanul élhetett. Ezután viszont a németek népirtási terve gyorsabban és „hatékonyabban” valósult meg, mint bármely más megszállt országban.

LEGYEN A VENDÉGÜNK!

Nemzetközi specialitások • zsidó konyha • elegáns környezet
• első osztályú kiszólgálás várja Önt a

CARMEL PINCÉBEN

Budapest VII., Kazinczy u. 31., Nyitva: naponta 12-től 23 óráig

Asztalfoglalás: 3-221-834 M 3-424-585
LÉKGONDIIONÁLT ÉTTEREM